

BİTLİS ÇUKUR OVASI'NDA YILANKENT*



SNAKECITY IN BITLIS ÇUKUR PLAIN*

Muhammet Erşed TOKAT**

Hazal Ceylan ÖZTÜRKER DEMİR***

ÖZ

Bitlis'in kuzeyindeki Muş Ovası'nın devamı niteliğinde olan Çukur Ovası'nda yerleşme oldukça eski tarihlere kadar uzanmaktadır. Bizans Dönemi'nde Sasanilerle yürütülen mücadelelere sahne olan ve yönetim merkezi olarak da kullanılan Daron mıntıkasındaki Yılankent, barındırdığı mimari özellikler itibarıyla isimlendirilen ve en geç 6. yüzyılda varlığı bilinen önemli bir yerleşim yeridir. Bizans ve Sasani güçleri arasında bir çarpışma sahası olan Daron mıntıkasının korunaklı kentlerinden biri olan Yılankent'in, etrafındaki bataklık ile mimari planlaması sayesinde korunaklı bir hüviyete sahip olduğu görülmektedir. Günümüze ulaşan az sayıdaki kalıntılardan topoğrafyaya bağlı ilerleyen surlarının silindirik burçlarla desteklenen bir düzende olduğu anlaşılmaktadır. Daronlu John Mamigonyan'ın Daron Tarihi adlı eserinde de zikredilen kentin doğu yöndeki giriş kapısı, Diyarbakır ve Ani kentlerinde olduğu gibi yüksek burçlarla korunmaktayken batı uçtaki iç kalesi de çeşitli büyüklükteki burçlarla desteklenmiştir. Yüzeyde yapılan taramalarla elde edilen veriler ve alınan ölçülerle oluşturulan plan ve krokiler sonucunda kentin kabaca iç ve dış kale olarak iki bölüme ayrıldığı ancak sadece dış kaledeki bazı yapı kalıntılarının günümüze ulaşabildiği anlaşılmıştır. Bunlardan biri Hristiyanlara ait tek nefli bir kilisenin diğeri ise Müslümanlara ait bir mescidin kalıntılarıdır. Üçüncü kalıntının uzandığı alan dikkate alındığında öncekinden daha büyük bir kilise olabileceği değerlendirilmiştir. Kentin merkezi kilisesi olduğu düşünülen kalıntı ile tek nefli batı kilisesinin mimari özellikleri göz önüne alındığında erken dönemlerden itibaren varlığını sürdürdükleri üzerinde durulmuştur. Mescit kalıntısının ise bölgeye hükmeden Bitlis Emirliği'ne bağlı güçler tarafından yakınındaki bir mescit ile Bitlis merkezindeki mescitleri

* Bu çalışma Kültür ve Turizm Bakanlığı izni ve Bitlis Eğitim ve Tanıtma Vakfının (BETAV) destekleriyle yürütülen 'Orta Çağ'dan Cumhuriyet Dönemine Kadar Bitlis İli' başlıklı yüzey araştırması kapsamında, 2023 yılında elde edilen veriler ışığında hazırlanmıştır. Proje No: YA011302(2023).

* This study was prepared in light of the data obtained in 2023 within the scope of the surface survey entitled 'Bitlis Province from the Middle Ages to the Republic Period', which was carried out with the permission of the Ministry of Culture and Tourism and with the support of the Bitlis Education and Promotion Foundation (BETAV). Project No: YA011302(2023).

** Dr. Öğr. Üyesi, Batman Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü.
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3958-6144> ♦ E-mail: mersed.tokat@gmail.com

*** Doç. Dr., Batman Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü.
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7047-2212> ♦ E-mail: hazalceylanoturker@gmail.com

andıran planlamasına istinaden 15. yüzyılda inşa edildiği vurgulanmıştır. Kentin uzandığı alanın büyüklüğü ve tarımsal faaliyet sonucunda ortaya çıkan kalıntılar, çok sayıda mimari eserin toprak altından çıkarılabileceğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Bitlis, Çukur Ovası, Yılkent, Oskaka, Bizans, Sasani.

ABSTRACT

The settlement in Çukur Plain which is a continuation of the Muş Plain in the north of Bitlis dates back to very old times. Snakecity in the Daron region which was the scene of the conflicts with the Sassanids during the Byzantine Period and was also used as an administrative center is an important settlement known for its architectural features and its existence is known to date back to the 6th century at the latest. Snakecity, one of the protected cities of the Daron region which was a battlefield between the Byzantine and Sassanid forces is seen to have a protected identity thanks to the marshland around it and its architectural planning. From the few ruins that have survived to the present day it is understood that the walls advancing depending on the topography were in a layout supported by cylindrical bastions. While the inner castle at the western end is supported by towers of various sizes, the eastern entrance gate of the city, which is also mentioned in John Mamigonian's work titled History of Daron, is protected by high towers as in the cities of Diyarbakır and Ani. Again the bastions and towers on the north and south walls are the elements that fortify the castle. The advantage provided by the gate arrangement between the two bastions forming the entrance arrangement provided an advantage to the Mamigonians during the conflicts between Mushegh Mamigonian and the Sassanid Commander Mihran in the 6th century. The soldiers passing through the narrow gate opening were eliminated by the collaborators inside; thus, a force of 4 thousand people belonging to Mihran was destroyed. Again the fact that its surroundings looked like a swamp due to its location allowed the troops retreating after a clash in the Rahva Plain during the Muslim raids to take refuge in Snakecity. It is seen that this swamp feature was quite useful in terms of defense principles in order to easily defend the attacks and to limit the area of operation of the siege forces. It is seen that the city was roughly divided into two parts as the inner and outer castles, but only some of the ruins of the outer castle have survived to the present day. One of these is the remains of a single-nave church belonging to Christians and the other is the remains of a mosque belonging to Muslims. Considering the area where the third ruin extends and the ruins around it, it has been evaluated that it could be a larger church than the previous one. Considering the architectural features of this church which is thought to be the central church of the city and the single-nave western church it has been emphasized that they have continued their existence since early periods. On the other hand it has been emphasized that the remains of the mosque were built in the 15th century by the forces affiliated to the Bitlis Emirate which dominated the region based on a nearby mosque and a plan resembling the mosques in the center of Bitlis. The size of the area covered by the city and the remains resulting from agricultural activities indicate that many architectural works can be unearthed.

Keywords: Bitlis, Çukur Plain, Snakecity, Oskaka, Byzantium, Sassanid.

Giriş

Anadolu'da burç ve kulelerle tahkim edilmiş surlara sahip iç ve dış kale birimlerinden oluşan kent düzeni ilk olarak Erken Tunç Çağı'nda görülmektedir. Sıklıkla Anadolu'nun iç ve batı kesimlerinde görülen bu düzenleme engebeli yapısından ve kaynakların yetersizliğinden dolayı Doğu Anadolu'da daha geç dönemlerde ortaya çıkmıştır. Bu tür kentlerin yüksek bir tepelik alana konumlandırılan iç kale ya da yukarı şehirde yönetici sınıf ikamet ederken etrafındaki yamaçlara veya ovaya yayılan aşağı şehirde ise halkın geri kalanı barınmaktadır.¹ Bütün üretim ve ticaret işlerinin aşağı şehirde yürütülmesine karşın iç kalede genel olarak askerlerin barınmasına yönelik birimler ile yönetici sarayı ve kente ait erzığın depolandığı silolar yer almaktadır. İç ve dış kale birimlerinden oluşan kent düzeninin yanı sıra sadece savunma amacını taşıyan ve askeri birimleri ihtiva eden küçük boyutlu kaleler de özellikle sınır bölgelerinde ya da merkezi bir kenti koruyacak şekilde konumlanmışlardır. Bu tür yapılar garnizonları barındıracak kadar büyüklüğe sahip olduklarından saray yapısı gibi nitelikli birimlerden yoksundur.² Ancak genel olarak su depolamak için sarnıçlar ile gıda depolamaya yarayan siloların bulunması elzemdir.

Tarihsel süreçte birçok kent surlarla çevrili kaleler içerisinde gelişmiş ve şehirlerin büyümesiyle korunma gerekliliğine binaen yeni surlar inşa edilmiştir. Bitlis ve çevresinde Urartu döneminden itibaren bu özellikte yerleşim alanları çeşitli büyüklüklerde bulunmaktadır. Bitlis Kalesi ilk kuruluşu itibarıyla bir garnizon alanı olarak Bitlis Geçidi'ni koruma altına alırken zaman içerisinde konumunun sağladığı avantajla bir ticaret üssüne dönüşmüş ve Orta Çağ'da önemli bir kent hüviyeti kazanmıştır. Yine Urartu Devleti'nin başkenti olarak kurulan ve yukarı şehir ile daha aşağıdaki kentten oluşan Tuşpa (Van) da Osmanlı'nın son dönemlerine kadar kullanılmıştır.³ İslami dönemle birlikte Kubbetü'l-İslam olarak anılan Ahlat⁴ ile bunun doğusundaki Ardzke (Adilcevaz)⁵ ve kuzeyindeki Malazgirt⁶ kentleri bütün birimleri ile önemli birer Orta Çağ yerleşimidir.

Araştırma konusu dahilindeki yerleşim yeri, 2015 yılında Van Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından "Özkavak Köyü Eski Yerleşim Alanı" adıyla I. Derece Arkeolojik Sit Alanı olarak tescillenmiştir.⁷

Koruma Kurulu tarafından Özkavak Köyü'nün eski yerleşim alanı olarak tescillenen kalıntıların aşağıda ayrıntılarıyla açıklanacağı üzere büyük oranda ortadan kalkmasına rağmen iç ve dış kalesi burçlarla desteklenmiş yüksek surlardan oluşan

1 Anadolu'nun kentleşme süreciyle ilgili olarak bk. Tuna, 2002; Sevin, 2003; Akurgal, 2003; Aktüre, 2004.

2 Kalelerle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Eyice, 2001.

3 Konyar, 2022, 162; Ayrıca Demir Çağı kentleşmesi ile ilgili olarak bk. Aktüre, 2003.

4 Sümer, 1986.

5 Tok, 2021.

6 Arık, 2016.

7 Van Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu, 2015.

Yılankent adlı bir yerleşim yeri olduğu anlaşılmıştır. Günümüzde Bitlis'in Güroymak ilçesine bağlı Özkavak Köyü'nün güneybatısında, tarihsel süreçte Çukur Ovası olarak adlandırılan ovanın kuzey kesiminde konumlanan ve daha önce hakkında herhangi bir bilgi bulunmayan bu kenti tanıtmak ve tarihsel geçmişi ile barındırdığı eserler üzerinden mimari dokusunu tahlil etmek çalışmanın temel amaçlarındandır. Kentin konumlandığı alan içerisindeki yeri, çevresiyle olan yapısal ilişkisi ve barındırdığı eserler üzerinden sanat ve mimarlık tarihi açısından önemini değerlendirmek; benzer ve farklı özellikteki unsurlarını tahlil etmek de çalışmanın ana hattını oluşturmaktadır. Çalışma konum, tarihçe, mimari özellikler ve değerlendirme olmak üzere dört başlık altında ele alınmış, yine anlatımlar çizim, uydu görüntüsü ve fotoğraflarla desteklenmiştir.

Yılankent'in Konumu

Muş Ovası'nın güneydoğu yönde devamı niteliğindeki Çukur Ovası, Tatvan ile Bitlis arasındaki Rahva Ovası ve Nemrut Yanardağı'nın batısında konumlanmaktadır (**Şek. 1**). Çevresine göre alçakta kalan ve büyük oranda bataklık izlenimi veren geniş bir düzlük niteliğindeki Çukur Ovası'nda günümüzde Bitlis'in Güroymak ilçesi ile buna bağlı belde ve köyler yer almaktadır. Ortasındaki büyük bir tepe ovayı bölümlere ayırmakta; tepenin kuzey kesiminde Yılankent'in merkezde olduğu geniş bir alan bulunmaktadır. Kentin güneydoğusunda, günümüzde Gölbaşı olarak adlandırılan tarihi İrun Nahiyesi⁸ ile ovayı bölümlendiren tepenin güney kesiminde özellikle İlhanlı hakimiyeti döneminde bölgesel yönetim merkezi olan Güroymak (Oğurmak)⁹ ilçesi uzanmaktadır.

38°39'53"K enlemi, 42°03'06"D boylamı üzerinde konumlanan Yılankent'in dört taraftan sazlık ve bataklıkla çevrili olması savunma yönünden oldukça önemli avantajlar sağlamaktadır. Yerleşimin hükmettiği alan göz önüne alındığında tarımsal üretimin yoğun olduğu bir kesimde bulunması konumun seçilmesindeki saikleri anlamayı kolaylaştırmaktadır. Kalenin ne zaman ve kimler tarafından kurulduğu kesin olarak bilinmese de bazı Ermeni kaynaklarında geçen bilgilerden ve günümüze ulaşan yer isimleri ile kalıntılardan yola çıkarak fikir yürütmek mümkündür. İlk olarak kentin kurulduğu alana yakın bir köyün Ermeni dilinde Yılankent anlamına gelen "Oskagāk" (Օձքաղաք) olarak isimlendirilmesi, bu isimle bir kentin bulunması gerektiğini düşündürmektedir. Günümüzde "Özkavak" adıyla anılan bu köyün güneybatısındaki kalıntılar, doğu-batı yönünde uzanan ve yılan gibi kıvrılarak ilerleyen bir yerleşim biriminin varlığına ve dolayısıyla Yılankent'in bu noktada uzandığına işaret etmektedir. Yine Bitlis'in 16. yüzyıla ait Tapu Tahrir Defteri'nde Çukur Nahiyesi'ne bağlı "Oskagāk (اوسكغاك) Köyü" zikredilmektedir.¹¹

Yılankent'ten söz eden Ermeni kaynağı ise ne zaman kaleme alındığı kesin olarak bilinmeyen ancak yazarı tarafından 680 yılından kalan bir yazmadan kopyalandığı savunulan John Mamigonyan'ın Daron Tarihi adlı eseridir.¹¹ Eseri İngilizceye çeviren

8 Altunay, 1994.

9 Altunay, 1994, 51; Işık vd., 2012, 34.

10 Altunay, 1994, 419.

11 Mamigonien, 1867, 357 – 382.



Şek. 1: Çukur Ovası'nın kuzey kesimi ve Yılkent'ten görünüş (Google Earth Pro-GEP)

Bedrosian, çevirinin önsözünde, Daron Tarihi'nde anlatılanların Müslüman kültürünün etkilerini taşıdığını dolayısıyla 8. yüzyıldan önceye tarihlenemeyeceğini; olasılıkla Arap emirlerinin Armenia'daki kesin hakimiyetleri ile Selçuklu akınları devrinde yazılmış olabileceğini vurgulamaktadır.¹²

Daron Tarihi'nin konu açısından önemi, kentten iki yerde söz etmesidir. İlki Sasani İmparatoru Hüsrev Perviz'in Armenia Marzban'ı olarak atadığı Mihran'ın Armenia Kralı Muşeg Mamigonyan'ı ele geçirmek üzere Armenia'ya seferi sırasında; ikincisi de Armenia'nın Müslüman Emir Muhammed bin Mervan'ın komutanı Abdurrahim'in ordusu ile Armenia ordularının çarpışmasından sonra¹³ atıfta bulunulan Yılkent'in zikredilen diğer yer isimleri de göz önüne alındığında çalışma dahilindeki yerleşim alanı olduğu anlaşılmaktadır. J. Mamigonyan'ın bahsettiği dönemlere gelmeden önce bölgenin tarihsel geçmişi anlamak Yılkent'le ilgili daha isabetli çıkarımlar yapmayı sağlayacaktır.

Yılkent Çevresinin Kısa Tarihi

Milattan sonra 1. yüzyılda Arşak Hanedanlığı tarafından yönetilen bölgenin kontrol altına alınmak üzere Romalıların birkaç seferine sahne olduğu bilinmektedir. Bölge, Roma ve Parth İmparatorluğu ile bunların ardılları olan Bizans ve Sasani dönemlerinde de stratejik bir sınır bölgesi niteliğindedir.¹⁴ Bu büyük güçler arasındaki savaşlar genel olarak Armenia'da yürütüldüğünden bölgenin tahrip olma sıklığı artmıştır. Her ne kadar süzeren güçler süreç içerisinde değişiklik göstermişse de bölgenin yönetici aileleri genel olarak yerel hanedanlar arasından seçilmiştir. 3. yüzyıldan itibaren Armenia ülkesinin Arşak Hanedanlığı'na mensup kralına bağlı olarak Muş ve çevresinin, Komutan

¹² Bedrosian, 1985.

¹³ Mamigonien, 1867, 366, 381.

¹⁴ Buongiorno, 2021, 102; Grousset, 2006, 110; Cassius, 1925, 3 – 4.

Muşeğ Mamigonyan'ın hükmünde olduğu ve bu hakimiyetin Mamigonyanlar tarafından 7. yüzyıldaki Müslüman akınlarının başlamasına kadar sürdüğü kabul edilmektedir. Yılankent ile ilgili ilk bilgi de yukarıda değinilen Daron Tarihi adlı eserdeki Mamigonyan Hanedanlığı ve Sasani kuvvetlerinin mücadeleleri sırasında görülmektedir.¹⁵

Müslüman akınlarının da ilk olarak 641 yılında İyad bin Ganem komutasındaki orduların Nusaybin, Urfa ve Amida'yı kontrol altına aldıktan sonra Erzen üzerinden muhtemelen Bitlis Geçidi'ni kullanarak Daron ve Bznunik mıntıkalarına gelmesiyle başladığı düşünülmektedir.¹⁶ Ancak Müslüman emirlerin bölgeyi ele geçirdikten sonra kalıcı bir organizasyon kurmadıkları; vergiye bağladıkları yerel yöneticilere güvence mektupları vererek bir çeşit vassallaştırma yoluna gittikleri anlaşılmaktadır. 645 yılında Habib bin Mesleme komutasındaki başka bir ordu Erzurum bölgesine gelerek Bizans kuvvetleriyle karşılaşmış ancak başarı sağlayamadan geri döndüğünde Ahlat üzerine yürümüştür. Ahlat ve Mogk hakimlerinin İyad bin Ganem'den aldıkları güvence mektuplarını gösterdiklerinde kendilerine dokunulmadığı ve topraklarına müdahale edilmediği görülmektedir.¹⁷ Bunun yanı sıra 647 yılında Bizans ordularının Armenia'yı tamamen ele geçirdikleri düşünülmektedir.¹⁸ 653'te Halife Osman adına Muaviye, Armenia yöneticileriyle anlaşmaya varmış ve yönetime de Theodor Rşdunik'i atamıştır. Bu anlaşmaya istinaden Armenia'da Bizans'a karşı kullanılmak üzere 15 bin kişilik bir ordu kurulması ve gerekli görüldüğü takdirde Arap ordularından kuvvetlerin Armenia'ya yardıma gelmeleri kararlaştırılmıştır.¹⁹ Arap ordularının üçüncü seferi ise 698'deki Abdullah bin Hatim'in öncülüğünde yapılmıştır. Sefer sırasında Arap orduları Hazarları yenilgiye uğratarak Armenia içlerine dönmüş ve buradaki yönetici aileleri kontrol altına aldıktan sonra Smbad Bagraduni'yi Halifelik Sarayı'na göndermiştir.²⁰

Müslüman hakimiyeti ve bu akınlardan sonra 700 yılından itibaren Bagraduni Hanedanı'nın Arap Halifeliğine bağlı olarak Armenia'da yönetimi sürdürdüğü ve 750 yılındaki Abbasi Halifeliği devrine kadar bu durumun devam ettiği anlaşılmaktadır.²¹ 9. yüzyılın başlarında Mşager Aşod Bagraduni adlı bir hanedanlık üyesi Halife Harun Reşid tarafından Armenia yönetimine getirilmiş ve halifelik karşıtı emirleri kontrol altına almak amacıyla Daron bölgesinin tamamını, Malazgirt çevresindeki Arşarunik mıntıkasının bir bölümünü, Huyt ve Sasun'u ele geçirerek Erzen Hâkimi Musa ibn Zurarah ve Ardzruni Hanedanı'ndan Vaspurakan hakimlerini evlilik yoluyla kendine bağlamıştır.²² Armenialı Bagraduni Hanedanının Arap Halifeliğine bağlı olarak sürdürdüğü bu yönetim 10.

15 Bedrosian, 1985.

16 Sebeos, 1904, 100; İbnü'l Esir, 1991a, 489.

17 El-Belazuri, 2013, 230; İbnü'l Esir, 1991b, s. 90.

18 Grousset, 2006, 288.

19 Sebeos, 1904, 133; Aytüre ve Şen, 2021, s. 33.

20 Ghevond, 1856, 22; Grousset, 2006, 297 – 298.

21 Ghevond, 1856, 125; Grousset, 2006, 308 – 310.

22 Ghevond, 1856, 64 – 65; Artsruni, 1985, 172; Laurent, 1919, 335 – 336; Ter-Ghewondyan, 1976, 38 – 40; Grousset, 2006, 326.

yüzyılın ikinci çeyreğinde Bizans akınlarının bölgede istikrarsızlığa yol açtığı döneme kadar sürmüştür.

10. yüzyılın son çeyreğinde Baz bin Dostik, bölgede etkinlik göstermeye başlamış ve bölge Mervani egemenliği altına girmiştir.²³ Selçuklu Hükümdarı Alparslan'ın 1071 yılındaki Malazgirt Zaferi'nden sonra bölgeye yayılan Türk kuvvetlerinin etkinliğinin artmasıyla kurulan Artuklu, Saltuklu, Dilmaçoğlu ve Sökmenli Emirlikleri Mervani topraklarının yayıldığı alanlarda konumlanmıştır. Muş ve çevresinin ise Dilmaçoğlu ve Sökmenliler arasında konumlandığı görülmektedir. Tarihsel süreçte Daron mıntıkasında yer alan Yılkent ve içerisinde bulunduğu Çukur Ovası'nın Selçuklu Devri'ne gelindiğinde Dilmaçoğlu Beyliği'nin bir kenti olan Bitlis'in mi yoksa Sökmenli başkenti Ahlat'ın mı kontrolünde olduğu kesin değildir. Ahlat ve Bitlis arasında ihtilaflı gibi görünse de Nemrut ve hemen yanındaki Kırkor Dağı'nın Yılkent'i Rahva ve kuzeydoğusundaki Ahlat ve çevresinin etkinlik alanından ayırması sebebiyle Daron ve Bitlis'in hükmünde bulunması daha olası görünmektedir.

Bölgede Eyyubi meliklerinden Takiyüddin Ömer bin Şehinşah tarafından 1191 yılında bazı seferler düzenlenmiş; Bitlis ve Daron mıntıkası ile Rahva Ovası'ndaki kaleler ele geçirilmiştir.²⁴ Yılkent'in de bu sırada Eyyubi hükmüne geçtiği düşünülebilir. Ancak Takiyüddin'in ölümüyle Eyyubi Ordusu'nun çekilmek zorunda kalması Ahlat Emiri Begtimur'un bölgedeki etkinliğini artırmasına olanak tanımıştır.²⁵ Begtimur'un Bitlis'i ilhak etmesiyle Sökmenli hakimiyetinin tesis edildiği bölge 1207 yılından itibaren Sökmenlileri ortadan kaldıran Eyyubi Meliki Melikü'l Evhad Necmeddin Eyyub'un kontrolüne geçmiştir.²⁶

İlhanlı hakimiyetinin Çukur Ovası ve çevresinde de bölgenin diğer mıntıklarında olduğu gibi merkezden atanan yöneticiler tarafından yürütüldüğü görülmektedir. Bu dönemde Yılkent ve çevresinin Ahlat merkezli olarak yönetilmiş olması mümkündür. 1279 tarihli Hüseyin Timur ve 1281 tarihli Boğatay Aka kümbetlerinde "Emirü'l Kebir" unvanına sahip Antal Aka, Boğatay Aka ve Hüseyin Timur'un isimleri zikredilmektedir.²⁷ Dolayısıyla Ahlat ve çevresinin Moğol hakimiyeti sırasında bilindiği kadarıyla Sağur Aka ve oğlu Şadi Aka'dan sonra Antal Aka, Boğatay Aka ve Hüseyin Timur tarafından idare edildiği anlaşılmaktadır. 1281 yılında sona eren bu silsilenin devamında yönetim merkezinin Yılkent'in de içerisinde yer aldığı Çukur Ovası'na taşınmış olması mümkündür. Nitekim günümüzde Güroymak ilçesinde yer alan kümbetteki kitabede ismi geçen Karanday Aka'dan Melikü'l Ümera ve Emirü'l Kebir olarak söz edilmektedir.²⁸

23 Asoghik, 1907, 141; Grousset, 2006, 495; İbnü'l Esir, 1991c, 64 – 65; İbnü'l Ezrak, 1990, 74 – 75; Ripper, 2012, 163.

24 İbnü'l Esir, 1991d, 58 – 59; Demir, 2019, 69.

25 İbn Şeddad, 2021, 283; Müverrih Vardan, 1937, 216; Demir, 2019, 72.

26 Demir, 2019, 91.

27 Şerif, 1932, 73; Önkall, 2015, 186 – 192; Kafesoğlu, 1949, 175; Keleş, 2018, 194; Çetintaş, 2018, 131.

28 Önkall, 2015, 198; Tuncer, 1976, 97; Çetintaş, 2020, 223.

1290 yılına kadar yönetimini sürdüren Karaday Aka'nın ardından yeni yöneticinin kim olduğu bilinmemekte ancak bu yıl içerisinde Meyyafarikin merkezli Eyyubi şubesiinden İlalmış tarafından Muş yöneticisi olan bir Ermeni emirin öldürüldüğü görülmektedir.²⁹ Bu da Muş ve civarının Ermeni emirlerin hükmünde olduğu düşüncesini doğurmaktadır. Karaday Aka'nın Ermeniler tarafından ortadan kaldırılarak bölge yönetimin ele geçirildiği düşüncesi kesin olarak doğrulanamasa da "Melik" unvanına sahip olması Karaday Aka'nın Eyyubilerle bağlantılı olduğunu ve Ermeni emirin öldürülmesinin de Karaday Aka'nın intikamı olabileceğini düşündürmektedir. Güroymak'taki 1320 tarihli bir mezar taşında zikredilen Emirü'l Kebir Taceddin'in yine İlhanlılara bağlı olarak bölgeyi yönettiği anlaşılmaktadır.³⁰ Babası Şeyh Muhammed'in herhangi bir emirlik unvanına sahip olmaması yönetici ailenin değiştiğini düşündürse de bunu destekleyen başka verilerin bulunmadığını belirtmek gerekir. Bundan yaklaşık on yıl sonra Daron'da yazılmış bir Ermeni kolofonunda Daron ve çevresinin Kürtler tarafından kontrol altına alındığı görülmektedir.³¹

14. yüzyılın başlarında Bitlis ve çevresinde hakimiyet kurmaya başlayan yerel aşiretlerden müteşekkil bir örgütlenmeye sahip "Şerefhanlar", Bitlis'te uzun bir süre hükmetmeye Mir Ebubekir bin İzzeddin er-Roşki adlı yönetici döneminde başlamıştır. Daha sonra oğlu Şerefeddin ve torunu Ziyaeddin'le devam eden Şerefhanlar silsilesi, Emir Timur dönemindeki Hacı Şeref'le birlikte oldukça geniş bir alanı kontrol etmeye muvaffak olmuştur.³² Ebu'l Fewaris Ziyaeddin er-Roşki devrinde kardeşi Şemseddin'in de Muş mıntıkasını kontrol ettiği anlaşılmaktadır.³³ Çukur Ovası ve içindeki Yılankent'in de Muş yöneticisinin hükmünde olduğu; dolayısıyla Emir Şemseddin tarafından yönetildiği düşünülmektedir.

15. yüzyılın başlarında Bitlis ve çevresini yöneten Hacı Şeref'in oğlu Şemseddin, Karakoyunlu Kara Yusuf'la olan ittifakı sayesinde muvaffak olmuşsa da Kara Yusuf'un ölümüyle Timurlu Şahruh'a bağlanmış ve sonrasında İskender Mirza Karakoyunlu tarafından Ahlat'ta öldürülmüştür.³⁴ Bitlis, Ahlat ve Muş mıntıklarının bu dönemde Şerefhanların tabi olduğu Roşkan aşiretleri arasında bölündüğü ve Muş ve çevresinde de Roşkan Federasyonunu oluşturan Kavalisi aşiretlerinin hâkim olduğu düşünülmektedir. Nitekim Çukur Ovası'ndaki 15. yüzyılın ikinci yarısına ait bir kitabede geçen "Kavalisi" ibaresi bu düşüncayı desteklemektedir.³⁵

15. yüzyıl boyunca Bitlis emirlerine bağlı olarak yönetildiği anlaşılan bölgenin 1473'te Akkoyunlu hakimlerinin eline geçmesi ve 16. yüzyıldaki Safevi hakimiyetiyle

29 Bar Hebraeus, 1976, 484.

30 Yaşa, 1992, 34 – 35.

31 Sanjian, 1969, 68.

32 Şeref Han, 1971, 429 – 431.

33 El-Münşi, 2019, 242.

34 Şeref Han, 1971, 437, 438; Tihrani, 2014, 70 – 73; Andreasyan, 1973, 107, 108.

35 Pektaş, 2006, 390.

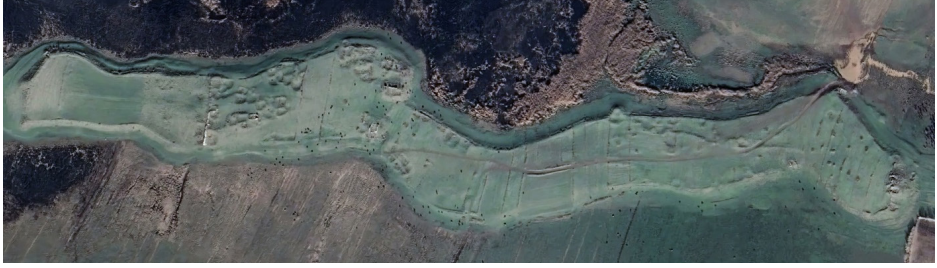
Yılankent'in de öneminin büyük oranda ortadan kalktığı görülmektedir. Bu dönemde Bitlis ve çevresinde devam eden hakimiyet mücadelelerinin Yılankent gibi küçük boyutlu savunma yapılarının tahribine neden olduğunu söylemek mümkündür. 16. yüzyıl Bitlis tahririnde “Oskağak” nahiyesi olarak adlandırılan yerleşimde sadece iki kişinin kayıtlı olmasının da yerleşimin büyük oranda ortadan kalktığının göstergesi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.³⁶

Yılankent'in Mimarisi

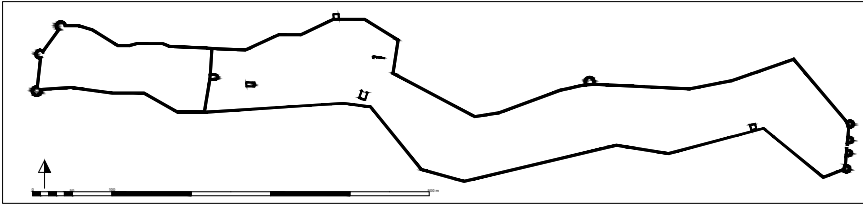
Çukur Ovası'nın kuzey kesiminde ve geniş bir düzlüğün ortasında konumlanan Yılankent'in, etrafındaki bataklığın sağladığı avantajla oldukça korunaklı bir özelliğe sahip olduğu görülmektedir. Doğu-batı aksında yaklaşık 1.000 m uzanan kentin genişliği 130 m, çevresi yaklaşık 2300 m ve kapladığı alan da 83 bin m²'ye ulaşmaktadır (**Fot. 1, Şek.2**). Kent, iç ve dış kale olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Kentin doğu kesimindeki dış kale, batıdaki iç kaleye oranla daha geniş bir alanı kaplamaktadır (**Şek. 3**).



Fot. 1: Yılankent'in kuzeydoğudan görünüşü



Şek. 2: Yılankent'in uydu görüntüsü (GEP)



Şek. 3: Yılankent Plan Şeması

³⁶ Altunay, 1994, 419.

Arazi çalışmaları sırasında tespit edilen ve ölçüleri alınarak fotoğraflanan kentin kalıntıları, doğu ve batı surlarının kıvrımlar yaparak ilerlediğini göstermektedir. Arazide alınan ölçüler ve uydu görüntüleme programları yardımıyla oluşturulan kent planı bir şema niteliğindedir. Kente ait surların büyük oranda toprak altında olması kesin bir hat çizmeyi engelse de duvarların yönleri itibarıyla uzandığı alanlar tespit edilebilmiş ve plan şeması oluşturulmuştur. Arazideki kalıntılar ve uydu görüntülerinin yardımıyla tespit edilebilen kent alanının doğu ucunda burç olduğu düşünülen kalıntıların önemli bir kısmı toprak altında korunmuş vaziyettedir. Bu kesimde ortadaki iki silindirik burcun kentin giriş kapısını koruduğu düşünülmektedir (Fot. 2, 3).



▲ ▼ Fot. 2, 3: Kentin doğu ucundaki (Giriş) burç kalıntıları



Kapıyı koruyan iki burcun, köşelerdeki birer burçla birlikte kentin doğu yönünde koruma sağladığı anlaşılmaktadır. Ortadaki iki burçtan güneydeki dairesel iç mekân kurgusunu anlamayı sağlayan kalıntılar, burca batı yönden girişi sağlayan bir açıklığının bulunduğu düşünülmektedir. Kısımın yıkık olan bu açıklığın kale içindeki toprak seviyesine yakın olması kaledeki yapıların temel seviyesine kadar yıkıldığı düşüncesini; ancak burcun iki katlı bir düzenleme göstermesi ihtimalinin de toprak altında kalıntı bulunduğu düşüncesini desteklemektedir (Fot. 4, 5).



▲ ▼ Fot. 4, 5: Giriş burcu duvarlarından görünüş.



Yılankent'in doğu ucundaki dört burcun yanı sıra kalıntılardan anlaşıldığı kadarıyla kuzey sur üzer-

rinde bir adet, kentin batı ucunda da üç adet silindirik burç bulunmaktadır. Yine kentin batı kesimini oluşturduğu düşünülen iç kalenin dış kaleden ayrıldığı kuzey güney doğrultulu sur üzerinde de başka bir silindirik burç yer almaktadır. Toplamda 9 adet burcun kalıntıları günümüze ulaşmışken toprak seviyesinin altında günümüzde tespit edilemeyen başka burçların bulunması da kuvvetle muhtemeldir. Nitekim oldukça uzun bir hattı takip eden surların belli aralıklarla desteklenmeye ihtiyaç duyduğu söylenebilir. Kent temel olarak iki kesimden oluşmaktadır. Doğudaki, günümüze ulaşan yapı kalıntılarını da barındıran dış kale ile 2,40 m kalınlığında bir surla dış kaleden ayrılan iç kale birimi bu iki kesimi oluşturmaktadır. Dış kalenin doğu ucunda yukarıda sözü edilen burçlar ve giriş kapısından başka kuzey sur üzerinde silindirik bir burç kalıntısı ile aşağıda değinilecek olan mescit ve niteliği belirsiz yapı kalıntısının kuzeybatısında kare planlı bir kulenin temelleri yer almaktadır (Fot. 6, 7).



Fot. 6, 7: Kuzey sur üzerindeki kule ve burç kalıntıları

Kuzey sur üzerinde bulunan ve doğudaki giriş düzenlemesinin yaklaşık 315 m kuzeybatısında konumlanan ve silindirik bir düzenlemeye sahip olduğu değerlendirilen burcun kentin kuzey yönünden beklenen saldırıları bertaraf etmek amacıyla düzenlendiği anlaşılmaktadır. Dıştan yaklaşık 11 m çapa ulaşan burcun oldukça muhkem bir düzenlemeye sahip olduğu düşünülmektedir. Ancak yapı kalıntılarının kuzeybatısındaki kare planlı birimin surla ilişkisini tespit etmek zordur. Bunun kuzey sura bağlı bir kule olmasının yanı sıra sur içindeki bir yapıya ait olma ihtimali de bulunmaktadır. Ancak gerek ölçüleri gerekse konumu göz önüne alındığında sura bağlı bir gözetleme ya da destek kulesi olma fikri ağır basmaktadır.

Dış kalenin güney kesiminde ise kentin genelinde olduğu gibi surların toprak seviyesinde bulunmasına rağmen hattının takip edilebildiğini söylemek mümkündür (Fot. 8). Güney sur hattı üzerinde ve giriş kapısının yaklaşık 110 m batısındaki yapı kalıntısının kuzey sur üzerinde bulunan kare planlı kalıntıyla benzer özellikte olduğu anlaşılmaktadır (Fot. 9). Kareye yakın bir planlama gösteren kalıntının temel seviyesine kadar yıkılması sebebiyle mahiyeti anlaşılamasa da sur hattı üzerinde bulunması bunun surla ilişkili bir birim olduğunu göstermektedir. Bir kule niteliğine sahip olduğu değerlendirilen birimin kuzey yönden -kale içinden- bir giriş açıklığının bulunması olasıdır.

Dış kale sur hattı üzerinde başka bir kalıntı günümüze ulaşamamıştır. Ancak kentin batı kesimini oluşturan ve dış kaleden 2,40 m kalınlığında bir surla ayrılan iç



Fot. 8, 9: Dış kale sur hattı ve güney sur üzerindeki kalıntılar

kale birimine ait tahkimat sistemi günümüze ulaşmıştır. 210x70 m ölçülerindeki iç kaleyi kentten ayıran surun tek parça halinde kuzey-güney yönünde uzandığı ve ortasındaki bir burçla desteklendiği anlaşılmaktadır. Batı ucta biri ortada ikisi köşelerde olmak üzere üç burçla desteklenen iç kalenin bu yönlere açılan herhangi bir kapısının bulunduğunu düşündüren bir kalıntıya rastlanmamıştır. Ancak alanın büyük oranda toprak altında bulunması kesin bir kanıya varmayı zorlaştırmaktadır (**Fot. 10**). İç kale surlarının doğu ve batıda takip ettiği aksın doğrusal olarak devam etmesine karşın güney ve kuzyedeki hatların topografyaya bağlı olarak kıvrımlar halinde ilerlediği görülmektedir. Bu kesimde toprak üstünde bir kalıntı bulunmasa da uydu görüntülerinden savunma hattını takip etmek mümkündür (**Şek. 4**).



Şek. 4: Yılankent batı kesimi ve iç kalenin uydu görüntüsü (GEP)

İç kalenin batı ucta üç burçla desteklendiğini ve biri ortada ikisi köşelerde bulunan bu burçlarla doğudaki 40 m uzunluğa sahip surun iç kalenin genel hatlarını anlamayı kolaylaştırdığını söylemek mümkündür. Bu hat dikkate alındığında 560 m çevre uzunluğuna sahip iç kalenin kapladığı alanın da 14 bin m² olduğu anlaşılmaktadır. İç kalenin doğu suru, toprak seviyesinde günümüze ulaşan kuzey kısmıyla birlikte 78 m uzunluktadır. İç kale ile kentin geri kalanını birbirinden ayıran kuzey-güney yönlü 2,40 m kalınlığındaki bu surun 40 m boyunca 2 m yükseklikte korunduğu görülmektedir (**Fot. 11**).



Fot. 10, 11: Yılankent'in batı kesimi ve iç kalenin doğu suru

Burada iç kaleye geçişi sağlayan kapı açıklığının yer aldığı düşünülse de ortadaki burç kapının konumunu anlamayı zorlaştırmaktadır (**Fot. 12**). Kale giriş kapılarında yer alan kule veya burçların kapının iki yanında konumlanmaları korumayı artırmakta ve düşman saldırılarını engellemektedir. Ancak burada tek bir burcun bulunması şüphe uyandırıcıdır. Kalıntıların temel seviyesinde olması ikinci burcun anlaşılmasını engelliyor olabilir. Ancak iç kaleye girişin kesin olarak bu yönde bulunduğunu söylemek mümkündür. Nitekim doğrudan dışa açılan bir iç kale birimi, barındırdığı güvenlik zafiyeti gereğince tercih edilen bir uygulama değildir. İç kalenin doğusundaki kalıntıların aksine iç kale dahilinde herhangi bir yapı kalıntısı bulunduğu düşündüren izlere rastlanmamıştır. Ancak buradaki surun doğu cephesinde, ortadaki burcun güneyinde doğuya doğru devam eden 2 m uzunluğundaki duvar kalıntısı sura bitişen bir birimin olduğunu göstermektedir (**Fot. 13**).



Fot. 12, 13: İç kale doğu burca ait temel kalıntıları ile doğu sur üzerindeki duvar kalıntısı

Kuzeyindeki burçla birlikte iç kale giriş kapısını koruyan ikinci burcun temeli olabileceği gibi bundan bağımsız başka bir yapı kalıntısı da olabilir. Eldeki verilerin yetersizliği kesin bir yargı belirtmeyi zorlaştırmaktadır. Alanın tarım arazisi olarak kullanılması sebebiyle toprak üstü kalıntılarının ortadan kalktığı ancak toprak altındaki kalıntılara kazılarla ulaşılabileceği düşünülmektedir.

İç kalenin batı ucunda bulunan burçlardan köşelerde konumlanan ikisi ortadakine göre daha alçak seviyede günümüze ulaşmıştır. Güneybatı uçta yer alan burç hattının anlaşılmayacak derecede toprak altında bulunduğu görülmektedir (**Fot. 14**). Yine



Fot. 14, 15: İç kale güneybatı ve kuzeybatı burçları

kuzeybatı uçtaki burcun da toprak seviyesinde olmasına rağmen kaçak kazılarla iç mekân duvarlarının ortaya çıkarıldığı anlaşılmaktadır (Fot. 15).

Ortaya çıkan kalıntılardan 4,50 m çapında dairesel planlı bir kuruluşa sahip olduğu anlaşılan kuzeybatı burcun güneybatı yönde de tekrar ettiği düşünülmektedir. Ancak ortada konumlanan ve daha yüksek bir kalıntı barındırmasına rağmen toprakla örtülü olması sebebiyle hattı anlaşılamayan burcun kalenin en muhkem birimi olduğu değerlendirilmektedir (Fot. 16). Bu kesimde kalenin batı tarafından beklenen saldırıları gözetlemek ve bunlara cevap vermek amacıyla ortadaki burcun diğer ikisinden daha geniş ve yüksek bir düzenlemeye sahip olması mümkündür. İç kalenin kuzey kesimi ile genel olarak kalenin kuzeyini koruyan surların yine temel seviyesine kadar yıkılmış olduğu görülmektedir. Surların yıkılmış olmasına karşılık arazide tespit edilebildiği görülmektedir (Fot. 17). Sur hattının düz bir aksta ilerlediği kesin olarak söylenemese de doğu batı yönünde kıvrımlar yaparak ilerlediği görülmektedir. Ancak toprakla kaplı olması malzeme özellikleri ile kalınlığının anlaşılmasını engellemektedir.



Fot. 16, 17: İç kale batısındaki orta burç ve kuzey sur hattı

Kenti çevreleyen surlar ile üzerindeki silindirik burç ve kare planlı kulelerin yanında mimari dokunun büyük oranda ortadan kalkmasına rağmen parçalar halinde günümüze ulaşan yapı kalıntıları arasında bir mescit ve bir kilise ile niteliği kesin olarak tespit edilemeyen bazı mimari unsurlar bulunmaktadır. Şek. 7’de numaralandırılan yapı kalıntılarında 1 numara tek nefli kiliseyi, 2 numara ise mescit kalıntısını gösterirken mescidin kuzeyindeki 3 numaralı yapı kalıntısının ise niteliği kesin olarak tespit edilememektedir.



Şek. 7: Dış kaledeki yapı kalıntılarını içeren uydu görüntüsü (GEP)

1. Yapı: Küçük Kilise Kalıntısı

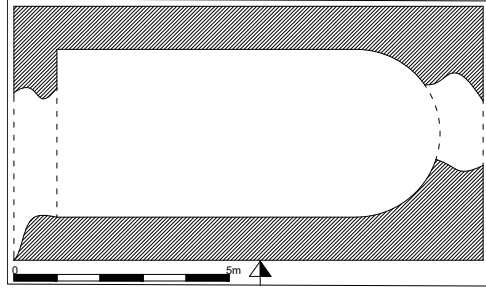
İç kalenin doğusunda ve yaklaşık 44 m mesafede yer alan tek nefli kilise kalıntısı temel seviyesinde günümüze ulaşmıştır. Apsis kısmı yapının geri kalanından daha korunaklı görünse de dış kaplama taşlarının büyük oranda yıkılmış olması ve batı yönde temele kadar harabe durumda bulunması yapının uzandığı alanı ve iç mekân kuruluşunu anlamayı zorlaştırmaktadır (Fot. 18, 19).



Fot. 18, 19: Kilisenin kuzeydoğu ve kuzeybatı yönlerden görünüşü

Yapının genel hatlarıyla 10,90x5,90 m ölçülerinde dikdörtgen bir planlama gösterdiği anlaşılmaktadır. Doğu batı yönlü uzanan kilisenin yarım daire formulu apsisi dıştan düz bir cepheye sahiptir. Planlaması gereği üst örtüsünün de tonozdan müteşekkil olduğu düşünülmektedir (Şek. 8). Dıştan kırma çatı ya da düz dam örtülü olması muhtemel yapının iç mekân düzenlemesine yönelik kalıntıların yetersizliğinden dolayı kesin bir yargı belirtmek zor olsa da apsiste bir pencere açıklığı ile kuzey yönde bir kapı açıklığına sahip olduğunu söylemek mümkündür. Yapının yakın çevresinde bulunan tek nefli kiliselerin önemli bir çoğunluğu içten tonoz, dıştan düz dam örtülüdür.

Şek. 8:
Kilise kalıntısının
vaziyet planı



2. Yapı: Mescit Kalıntısı

Büyük oranda tahrip olan ikinci yapı kalıntısının ise güney yönündeki yarım daire formlu nişten yola çıkarak bir mescit olduğu değerlendirilmiştir (**Fot. 20**). Yapı kalıntısı, kuzey güney yönlü uzanan dikdörtgen bir planlama göstermektedir (**Fot. 21**). Kuzey yöndeki duvarı tamamen ortadan kalkmasına rağmen kuzeydoğu köşedeki duvar dönüş noktası yapının sınırlarını belirlemeyi sağlamaktadır (**Fot. 22**). Genel hatları itibarıyla 10,50x8,60 m ölçülerinde dikdörtgen bir planlama gösteren mescidin güney duvarının ortasındaki 90 cm genişlik ve 60 cm derinliğe sahip yarım daire formlu mihrap nişi dışında yapının kapı ve pencereleriyle ilgili herhangi bir kalıntı bulunmamaktadır. Düzgün kesme taş malzemeli mescidin mihrabının güney cephede dışa taşırıldığı ve bu taşının da dikdörtgen bir özellik gösterdiği anlaşılmaktadır (**Fot. 23, Şek. 9**).

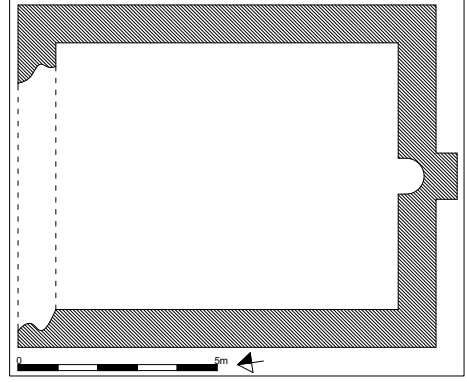


Fot. 20, 21: Mescidin mihrap nişi ve batı duvarı



Fot. 22, 23: Mescidin doğu duvarı ve mihrap taşını

Düzgün kesme taş malzemeyle inşa edilen mescidin doğu ve batı duvarlarının belli bir seviyeye kadar korunduğu görülmekte; ancak kuzey ve güney duvarlarının temel seviyesine kadar ortadan kalktığı anlaşılmaktadır. Doğru ve batı cephelerde bulunması muhtemel pencere açıklıklarının korunan duvar seviyesinde yer almaması bunların üst seviyelerde olabileceğini düşündürmektedir. Değerlendirme kısmında ayrıntılı olarak incelenecek olan bu düzenlemenin bölgedeki belli bir zaman aralığına ait mimari anlayışı tekrarladığını söylemek mümkündür. Mescitle ilgili bir diğer husus da konumu ile ilgilidir. Kalenin güney sur hattına oldukça yakın konumlandırılan mescidin güney cephesi neredeyse sur hattının üstünde konumlanmaktadır. Bu özelliği itibarıyla surların ortadan kalkmasından sonra inşa edilmiş olabileceği gibi var olan surun kenarına konumlanması da mümkündür. Ancak eldeki verilerin yetersiz oluşu bu aşamada kesin bir kanıya varmayı zorlaştırmaktadır.



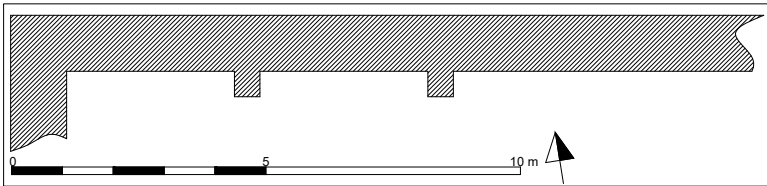
Şek. 9: Mescit kalıntısının planı

3. Yapı: Büyük Kilise Kalıntısı

Mescidin kuzeyinde konumlanan ve doğu batı yönünde 14,80 m uzanan duvar kalıntısının ait olduğu yapının niteliği hakkında yeterli veri bulunmamaktadır. En kalın yerinde 1,10 metreye ulaşan duvarın batı uçta güneye doğru kırıldığı ve yaklaşık 3 m devam ettikten sonra kesildiği görülmektedir (Fot. 24, 25). Yine duvarın güney yüzünde yer alan çıkıntılar burada duvara gömülü ayak izlenimi vermektedir (Şek. 10).



Fot. 24, 25: Niteliği belirsiz yapıya ait duvar kalıntısı



Şek. 10:
Niteliği
belirsiz yapı
kalıntısının
planı

Yapının kuzeybatı köşesine denk gelen kesimde ve doğuya doğru devamında 3,80 m genişliğinde alanların bulunduğu ve duvara gömülü ayakların bu birimleri yapının genelinden ayırdığı düşünülebilir. Ancak yapının iç kısmı olduğu değerlendirilen güney kesiminin büyük oranda dolgu toprak barındırması ve duvar kalıntılarının sadece bu kesimle sınırlı olması kesin bir yargı belirtmeyi zorlaştırmaktadır. Değerlendirme kısmında detaylı olarak incelenecek kalıntıların bir kilisenin kuzey duvarına ait olması mümkündür. Duvarın güneyindeki alanda yayılan kalıntılar da göz önüne alındığında yapının, doğu batı aksında uzanan dikdörtgen bir planlamaya ve ayakların taşıdığı kemerlere oturan tonoz örtüye sahip bir kilise yapısı olması kuvvetle muhtemeldir.

Kentin kapladığı alan içerisinde günümüze kalıntıları ulaşan yukarıdaki yapıların yanı sıra toprak üstünde bulunmasa da gerek arazi taramalarında gerekse uydu görüntülerinde birtakım yapılara ait izlerin görüldüğünü söylemek mümkündür. Kuzey sur üzerinde bulunan burç kalıntısı ile kilise ve mescit etrafındaki bazı kalıntılar toprak altında bulunan yapılara ait olabilir (Şek. 11, 12). Kenti oluşturan konutlardan müteşekkil mahalleler ile bunları birbirine bağlayan cadde ve sokakların bu kalıntılar arasında ortaya çıkarılması olasıdır. Arazideki tarım faaliyetleriyle ortaya çıkarılan taş malzemeden alanın birçok mimari eseri bünyesinde barındırdığı anlaşılmaktadır (Fot. 26, 27).



Şek. 11, 12: Kalıntıların etrafındaki gömülü yapı izleri ve kuzey burç kalıntısı (GEP)

Arazide yürütülen tarım faaliyetleri ile muhtemel kaçak kazı çalışmaları neticesinde zarar gördüğü anlaşılan dış kale birimleri içerisindeki konut, sosyal nitelikli yapı ve sokak dokusuna ait kalıntılar günümüze ulaşmamıştır. Kenti çevreleyen surların da toprak seviyesinde yer yer takip edilebilmelerine karşın kazı çalışması yapılmadan niteliklerinin anlaşılması mümkün değildir. Uydu görüntüleri aracılığıyla genel bir hat takibi mümkünse de arazinin tarımsal faaliyetler neticesinde yaşadığı tahribat kesin yargılara varmayı engellemektedir. Ancak kalenin içerisinde konumlandığı ovoidan daha yüksek bir seviyede bulunması uzandığı alanların tespit edilmesini kolaylaştırmaktadır. Çukur Ovası olarak adlandırılan ve kalenin etrafına yayılan bu kesimin özellikle yağışlarla birlikte bataklık haline geldiği ve kale-kenti daha güvenli hale getirdiği anlaşılmaktadır. Kent konumunun seçilmesindeki en önemli unsurun bu güvenlik avantajı olduğu düşünülmektedir. Nitekim aşağıda da ayrıntılı olarak inceleneceği gibi kale-kentin birçok çatışmadan sonra bir sığınak olarak kullanılmasında bu güvenlik avantajının etkili olduğu görülmektedir.



◀ **Fot. 26, 27:**
Tarımsal faaliyet
sonucu ortaya çıkan
▼ mimari malzemeler



Değerlendirme

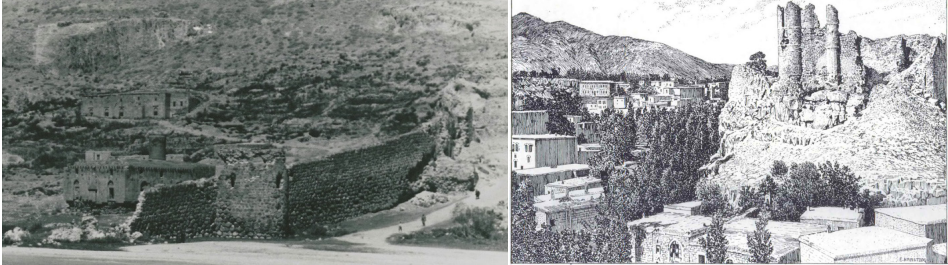
Barındırdığı yapı kalıntıları ile uydu görüntülerinden tespit edilen sur hattı ve burçlardan müteşekkil Yılankent'in kapladığı alan da göz önüne alındığında önemli büyüklükteki bir halk kitlesini bünyesinde barındırdığı anlaşılmaktadır. 8,3 hektarlık bir alanı kaplayan kentteki kilise ve mescit kalıntıları ile burçları üzerinden yapılacak değerlendirmelerle kentin tarihi geçmişi ve mimari niteliğinin daha anlaşılır olacağı düşünülmektedir. Geniş bir tarım havzasının kenarında, etrafındaki ovadan kısmen daha yüksek bir konumda inşa edilen kentin uzandığı hattın şekli itibarıyla isimlendirilmiş olduğu açıktır. Doğu batı aksında 1000 m boyunca devam eden ve buna karşın genişliği uzunluğunun %15'inden az olan kentin kıvrımlar yaparak ilerlemesi yılan şeklini almasını sağlamıştır. Kente bu ismin verilmesinin herhangi bir efsane ya da hikâyeden çok topografik bir özelliğın metaforik olarak anlamlandırılmasından ileri geldiğini söylemek mümkündür.

Kentin uzandığı alanın batı kesiminde bulunan 14 bin m²'lik bir bölümü iç kale birimi olarak işlevlendirilmiştir. Yönetici sarayı ve bazı üst düzey askeri unsurlara ait mimari birimleri içerdiği bilinen iç kalelerden³⁷ Yılankent'te bulunan örnekte kuzeybatı uçta yer alan ve kaçak kazıyla ortaya çıkan burçtan başka toprak üstünde herhangi bir mimari kalıntı günümüze ulaşmamıştır. İç kalenin batı ucunda üç burç, doğudaki dış kaleyle ay-

37 Eyice, 2001, 235.

rımı sağlayan sur üzerinde de dış kaleye doğru bakan bir burç bulunmaktadır. Bu sayede oldukça korunaklı bir konuma erişen iç kale biriminin herhangi bir saldırı sırasında dış kale ele geçirilse bile savunma yapabilecek özellikte olduğu anlaşılmaktadır. Doğu surunun 2,40 m kalınlığı, kale surlarının sağlamlığını anlamak açısından önemli bir veridir. Surun bu denli kalın olmasının, yüksekliğin aynı oranda artmasını ve tepe noktasında gözetleme yapmayı kolaylaştıran seğirdimlerle dendanların kurulmasını mümkün kıldığı söylenebilir. Yine bu yüksek surun üstünde yer alan seğirdimlere ulaşımı sağlayan merdiven kuruluşlarının da bulunması gerekir. Ancak surların büyük çoğunluğunun ortadan kalkmış olması ve günümüze ulaşan sur parçasının da kısmen toprak altında bulunması sebebiyle bu özellikleri ayrıntılı olarak tahlil etmek mümkün olmamıştır.

Yılankent'in yakın çevresinde bulunan büyük kentlerle Anadolu'daki diğer önemli Orta Çağ kentleriyle karşılaştırılması konunun anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. İç kaleyi koruyan ve silindirik bir planlama gösterdiği düşünülen burç düzenlemesinin Anadolu'da eski çağlardan itibaren kullanıldığı bilinmektedir.³⁸ Yılankale çevresinde de Bitlis, Adilcevaz, Diyarbakır ve Ani surlarında rastlanan silindirik veya yarım daire formlu burç düzenlemesi, savunma amaçlı gözetleme yapmayı kolaylaştırdığından ve yapısı gereği iç mekânda çeşitli işlevlere sahip birimler barındırabildiğinden tercih edilmektedir. Bir derbent niteliğinde olan Adilcevaz Kalesi'nin iç kale birimlerini destekleyen silindirik destek ayaklarının³⁹ yanı sıra Van Gölü'yle birleşen doğu suru üzerinde de silindirik burçları bulunmaktadır (**Fot. 28**). Yine Bitlis iç kalesinin güneybatı köşesinde, kalenin bu kesiminde konumlanan Han Sarayı'na bağlanan ve bir dönem cephanelik⁴⁰ olarak kullanılan Saray Kule de silindirik formda oldukça yüksek bir kuruluş göstermektedir (**Fot. 29**).



Fot. 28, 29: Adilcevaz dış kale burcu (Salt Araştırma, TASUH3168001) ve Bitlis iç kale burcu (Lehmann-Haupt, 1926, 217)

Diyarbakır ve Ani kalelerinde görülen burçların önemli bir kısmı silindirik formdadır. Diyarbakır iç kalesinde, bir tepe üzerinde konumlanan ve Artuklu Sarayı olarak adlandırılan, etrafı burçlarla tahkim edilmiş bölümden başlayarak iç ve dış kale

38 Tuna, 2002, 127 – 128; Aktüre, 2004.

39 Tok, 2021, 1452.

40 Evliya Çelebi, 2010, 127.



Fot. 30, 31: Diyarbakır Urfa Kapı (Urfa Kapı-2019) ve Mardin Kapı (Mardin Kapı-1925)

surlarının silindirik burçlarla desteklendiği görülmektedir.⁴¹ Yılankent'in doğu uçtaki giriş düzenlemesine benzer olarak Diyarbakır'da Urfa ve Mardin kapılarının ikişer burçla tahkim edildiği anlaşılmaktadır (**Fot. 30, 31**). Bu düzenlemeyle giriş kapısının oldukça kuvvetli şekilde savunulması sağlanmakta; düşmanın kapıyı zorlaması engellenmektedir. Yılankent'te doğu surlarının oldukça dar bir konumda bulunması ve kapıyı destekleyen burçların da birbirine yakın olması korunma prensibinin Diyarbakır Kalesi'ne göre daha öncelikli olduğunu düşündürmektedir. Nitekim Diyarbakır surlarının yüksekliği burçların arasındaki mesafenin artmasına olanak tanırken muhtemelen Yılankent'te yüksekliğin bu derece artmaması sebebiyle burçlar birbirine yakın konumlandırılmış olabilir. Ancak Ani Kenti'ndeki düzenlemede ise surların yüksekliği yeterli seviyede olmasına rağmen kapı etrafındaki burçların mesafesi Diyarbakır örneğinde olduğu gibi geniş değildir (**Fot. 32**).

Fot. 32:
Ani Burçları
(Der Nersessian, 1977,
95)



Diyarbakır, Bitlis ve Adilcevaz kalelerinin ilk inşa tarihleri ve bu dönemde sahip oldukları mimari düzen kesin olarak bilinmemektedir. Ancak Diyarbakır Kalesi'nin barındırdığı çok sayıda kitabe tarihleme konusunda bazı fikirler vermektedir. Urfa ve Mardin kapılarıyla ilgili olarak öne sürülen tarihlemeler, surlar üzerinde konumlanan kitabelere ve tarihi kayıtlara dayanmaktadır. Diyarbakır Urfa Kapı'nın 422 yılındaki

⁴¹ Parla, 2005, 59.

Bizans-Sasani Savaşı sırasında yıkılan Mar-Zuora Kapısı olduğu düşünülmektedir.⁴² Yine Mardin Kapı ile Yeni Kapı arasındaki surlarda çok sayıda Bizans kitabesinin bulunması kentin mimari kuruluş itibarıyla Bizans dönemine ulaştığını göstermektedir. Yine Bitlis Kalesi'nin kesin olarak ne zaman kurulduğu bilinmese de 7. yüzyılda Rşdunik Hanedanı'na bağlı olarak varlığını sürdürdüğü kabul edilmektedir.⁴³ Ancak Bitlis iç kalesinin barındırdığı mimari düzenlemenin bu döneme tarihlenmesini sağlayacak yeterli veri bulunmamaktadır. Nitekim 653 yılında Bitlis'te bir kalenin varlığından söz edilse de bunun niteliğini anlamamızı sağlayacak fiziksel ve tarihi kayıtlar bulunmamaktadır. Kalenin herhangi bir kitabe barındırmaması da tarihleme yapmayı engellemektedir.

Öte yandan Adilceviz'in Erken Bizans döneminde imparatorluğun doğudaki piskoposluk merkezlerinden biri olduğu bilinmektedir.⁴⁴ Yine de kentin Van Gölü kenarına ulaşan surlarının bu dönemde var olduğuna dair yeterli veri bulunmamaktadır. Ancak gerek Diyarbakır surlarının gerekse Adilceviz dış kalesinin mimari planlama bakımından Yılkent'teki düzenlemeyi çağrıştırdığını söylemek mümkündür. Özellikle Diyarbakır kentinin giriş kapılarında karşılaşılan ikili burç düzenlemesinin Yılkent'te de aynı amaçla işlevlendirilmesi, bölge genelinde bir mimari birlikteliğin varlığını mümkün kılmaktadır. Diyarbakır'da ovaya yayılan dış kale biriminin yüksek surlarıyla birlikte burçlarla tahkim edilmesi, Yılkent'te de konumun bir ovanın içerisinde bulunması sebebiyle tercih edilmiş olmalıdır. Yine Adilceviz Kalesi'nde Van Gölü kenarındaki ovada ilerleyen surun burçlarla desteklendiği görülmektedir. Ancak Bitlis Kalesi'nde yüksek bir kayalığın temel olarak kullanılmasıyla kayalığın uzandığı alanda topografik bir düzende kıvrımlar yaparak ilerleyen bir sur sistemi güvenliği sağlamada yeterli olmuştur. Her ne kadar kalenin bir köşesinde silindirik burç düzenlemesi bulunsa da bunun Diyarbakır, Adilceviz ve Yılkent örneklerinde olduğu gibi güvenlik ihtiyacından öte saray yapısı işleviyle kurgulandığı söylenebilir. Diyarbakır ve Adilceviz kentlerinin Bizans'ın erken dönemlerinde varlığını sürdürdüğü kabul edilirse; sahip oldukları mimari düzenlemenin Yılkent'te de var olması bu kentlerin çağdaş yerleşimler olduğuna dair bir izlenim oluşturabilir.

Yılkent ile ilgili tarihsel kayıtların da bu düşünceyi desteklediğini söylemek mümkündür. John Mamigonyan'ın "Daron Tarihi" başlıklı eserinde Yılkent ile ilgili anlatıların 7. yüzyıldan itibaren gerçekleşen olayları işlemesi kentin, Bizans döneminde var olduğunu göstermektedir. Eserde Yılkent ile ilgili ilk olarak 602 yılında Bizans İmparatoru Mauricius'un kanlı bir darbeye öldürülmesinden sonra yerine geçen Phocas'ın ilk hükümdarlık yılında Armenia'da gerçekleşen Pers akınlarına karşı koymak amacıyla Armenia yöneticisi Muşeg Mamigonyan'ın birtakım tasarrufları sırasında rastlanmaktadır. Yaşının ilerlemesi sebebiyle yeğeni Vahan'ı varisi olarak ataması ve bu sırada Armenia üzerine seferde olan Sasani komutanı Mihran'ın Vahan'la iş birliği içerisinde girmesini konu alan anlatımlarda, Sasani ordusundan 4 bin kişilik bir kuvvetin

42 Parla, 2005, 61.

43 Sebeos, 1904, 135.

44 Tok, 2021, 1447.

Vahan tarafından hileyle Yıllankent'e alındığı ve kentin oldukça dar bir girişe sahip olması sebebiyle içeri giren askerlerin derhal öldürülerek düşman kuvvetinin yok edildiği aktarılmaktadır.⁴⁵ Oldukça abartılı bir dile sahip masalsı karakterdeki anlatımlarda olayların oluşundan ziyade Yıllankent'in durumu dikkati çekmektedir. Makalenin önceki bölümünde aktarılan ve kentin doğu kesiminde konumlandığı belirtilen ortadaki iki silindirik burçla işlevlendirilmiş kapı düzenlemesinin, Daron Tarihi adlı eserde karşımıza çıktığı görülmektedir. Oldukça dar bir düzenlemeye sahip olduğu belirtilen Yıllankent'in girişinin arazideki kalıntılardan da doğrulanabildiği anlaşılmaktadır. Yine surların çok yüksek olmasa bile burçların birbirine yakınlığı sebebiyle girişin dar bir forma sahip olduğu söylenebilir.

Muşeğ ve Vahan Mamigonyan isimlerine daha erken dönemler göz ardı edildiğinde Daron Tarihi'nde anlatılan döneme en yakın olan 6. yüzyılın ikinci yarısında rastlanmaktadır. 572 yılında Bizans'ın desteğini alan Armenia yöneticisi Vartan Mamigonyan, Xalamax Ovası'nda Sasani birlikleri komutanı Mihran'a bağlı orduyu yenilgiye uğratarak Armenia'yı terk etmelerini sağlamıştır.⁴⁶ Daron Tarihi'nde zikredilen Mihran adlı komutanla örtüşen bu kişinin yaklaşık 20 yıl sonra Armenia yönetimine gelen Musheğ Mamigonyan'la mücadelesine ilişkin tarihsel bir veri bulunmasa da John Mamigonyan'ın aktardığı olayların söz konusu döneme denk geldiği anlaşılmaktadır. Musheğ Mamigonyan adlı bir yöneticiye, 590 yılında Bizans'ın desteğiyle Sasani tahtını ele geçirmeye çalışan Hüsrev Perviz'in ordusunda rastlanmaktadır. Hüsrev Perviz'in Hükümdar Behram Çupin'i yenilgiye uğratmasıyla başa geçmesi, Bizans ile barış sağlanmasına ve Armenia'nın da iki egemen güç arasında bölünmesine sebep olmuştur. Van Gölü'nün güneyindeki Rşdunik bölgesiyle birlikte doğu kesimin Sasani hükmünde olduğu; Musheğ Mamigonyan'ın da Sasani Hükümdarına bağlı olarak Dvin'den Persarmenia'yı yönettiği görülmektedir.⁴⁷

Yıllankent ile ilgili ikinci aktarıma, Heraclius'un Hüsrev'i öldürdükten 8 yıl sonra Muhammet'in kız kardeşinin oğlu Abdurrahim'in Armenia haracını almak üzere bölgeye gelmesiyle Armenia ordularının toplanması ve "Grgukh (Kirkor) Dağı" çevresinde gerçekleşen savaşta yaşanan hezimet sonrası kaçan bazı askerlerin "Bataklıklı Yıllankent'e" sığınması sırasında rastlanmaktadır.⁴⁸ Ancak burada geçen tarih bilgisi hatalı olmalıdır. İmparator Heraclius'un 628 yılında Ktesiphon üzerine yürüyüşü sırasında bir isyanla öldürülen Pers İmparatoru Hüsrev Perviz'den sonra 629 yılında Bizans ve Sasani arasında varılan anlaşma neticesinde Van Gölü'nün de içerisinde bulunduğu bölge Bizans hakimiyetine geçmiştir.⁴⁹ Bu tarihten 8 yıl sonra herhangi bir Müslüman akınının yapılmadığı kesin olarak bilinmektedir. Nitekim Müslümanların bölgeye geliş en erken 641

45 Mamigonien, 1867, 366.

46 Sebeos, 1904, 5.

47 Mamigonien, 1867, 364; Grousset, 2006, 242.

48 Mamigonien, 1867, 381.

49 Sebeos, 1904, 84; Grousset, 2006, 265.

yılında gerçekleşmekte, bundan önceki bir tarihte herhangi bir harekât görülmemektedir.⁵⁰ John Mamigonyan'ın sözünü ettiği olaylar, Müslüman Emir Muhammed bin Mervan'ın komutanı Abdullah bin Hatim'in Armenia içinde gerçekleştirdiği akınlarla ilişkili olabilir. 698 yılında gerçekleşen bu akınlar, Arap ordularının Armenia içerisine girerek kuzeydeki Hazar ordularını dağıtmayı amaçlamaktadır. Harekât başarıyla sonuçlandıktan sonra Abdullah bin Hatim Armenia ileri gelenlerinin önemli bir kısmını öldürtmüş ve Armenia yöneticisi Smbad Bagraduni'yi Şam'a sürmüştür.⁵¹

Öte yandan Daron Tarihi'nde zikredilen Abdurrahim isimli bir yöneticiye İbnü'l Ezrak'ta rastlanmaktadır. 328/939-40'ta Daron'a gelen Hamdani Emiri Seyfuddevle'yi karşılayanlar arasında zikredilen Bitlis yöneticisi "Ahmed b. Abdurrahim'in" John Mamigonyan'ın zikrettiği kişinin oğlu olması mümkündür.⁵² Bedrossian'ın, Daron Tarihi'nin yazı dili ve olayların aktarım şeklinin Müslüman dönemini düşündürdüğü fikri ve en eski kopyasının 1220⁵³ tarihli olması da göz önüne alındığında eserde kastedilen dönemin ilk Müslüman fetihleri olsa da Abdurrahim'in İbnü'l Ezrak'ta atıfta bulunulan kişi olması kuvvetle muhtemeldir. Ancak Abdurrahim adlı yöneticinin bölgeyi hangi tarihte kontrol altına aldığına dair bir bilgi bulunmamaktadır. 9. yüzyılın ortalarında Bitlis ve çevresinde yürütülen hareketlerden en kuvvetlisi Boğa el-Kebir adlı bir Türk komutan tarafından Halifelik makamı adına Armenia vergilerini almak üzere Daron mıntıkasında gerçekleştirilmiştir.⁵⁴ Bu tarihten sonra bölgede Ardżruni Hanedanlığı'nın egemenliği artmaya başlamış; doğudaki Vaspuragan bölgesi ile Daron ve çevresi de Ardżruni Hanedanlığı hükmüne geçmiştir. Güçlenen Ardżruni tehlikesine karşı koymak amacıyla 870'lerde Diyarbakır merkezli Şeybani Emiri İsa b. eş-Şeyh liderliğindeki bir ordu Van Gölü ve çevresine sefer düzenlemiştir;⁵⁵ 877'de Şeybani Emiri tarafından bir atama yapılarak Armenia'da Ahmed b. Halid adlı yönetici görevlendirilmiştir.⁵⁶ Bu tarihten sonra Daron'da görevlendirilen yöneticiler hakkında yeterli bilgi bulunmasa da hem Daron Tarihi'nde hem de İbnü'l Ezrak'ta zikredildiğinden 10. yüzyılın ilk çeyreğinde Abdurrahim adlı bir yöneticinin Bitlis merkezli olarak bölgeye hükmettiği söylenebilir. Devamında oğlu Ahmed'in de 940 yılına kadar hükmettikten sonra Hamdani Emiri Seyfuddevle'nin bölgeyi ilhak etmesiyle hükmünün ortadan kalktığı savunulabilir.

Daron Tarihi adlı eserde yukarıda da değinildiği gibi iki yerde Yılankent'e rastlanmakta; ilkinde Muşeg Mamigonyan'a bağlı bir yerleşim yeri olduğu ve Vahan Mamigonyan'ın burada Sasani askerlerini tuzağa düşürdüğü görülmektedir. İkincisinde

50 İbn Hayyat, 2001, 171; Sebeos, 1904, 100; İbnü'l Esir, 1991a, 489.

51 Grousset, 2006, 297.

52 İbnü'l Ezreq, 2023, 363'te hem Ahmed bin Abdurrahim hem de Ahmed bin Abdurrahman olarak zikredildiği ve metnin başka bir yerinde de atıfta bulunulmadığı için isim hakkında kesin bir kaniye varılamamaktadır.

53 Thomson, 2016, 118.

54 Grousset, 2006, 345.

55 Artsruni, 1985, 279; Grousset, 2006, 362.

56 Artsruni, 1985, 281-283; Ter Ghewondyan, 1976, 58; Grousset, 2006, 365.

ise Müslüman Emir Muhammed'in bir komutanı ile günümüzde Rahva Ovası olarak anılan mevkide gerçekleşen muharebeden sonra bozguna uğrayan Armenia güçlerinin "Bataklık Yılankent'e" çekildiği anlaşılmaktadır. İki olayın gerçekleştiği tarih aralığı 7. yüzyılı kapsamaktadır. John Mamigonyan'ın 680 tarihli bir yazmadan kopyalandığını belirttiği bilgiler içerisinde Yılankent ile ilgili olanların 590 yılından sonraki olayları aktardığı söylenebilir.

Yukarıda ele alınan Diyarbakır ve Adilcevaz kentleriyle olan yapısal benzerlikler ve tarihsel anlatımlarla ortaya konan düşünceler neticesinde kentin Müslüman hakimiyetinin sağlandığı 7. yüzyıldan önce de var olduğu söylenebilmektedir. Bizans ve Sasaniler arasında gidip gelen hakimiyet mücadelesi neticesinde birçok saldırıya maruz kaldığı anlaşılan Daron mıntıkasının önemli yerleşimlerinden biri olarak Yılankent'in, bu anlatımlar göz önüne alındığında gerek olayların anlatıldığı 7. yüzyıl ve öncesinde gerekse eserin kaleme alındığı sonraki dönemlerde varlığını sürdürdüğünü söylemek mümkündür. Kentin doğusundaki giriş düzenlemesi ile etrafında bulunan bataklık özelliğinden başka yapısal bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak günümüze kalıntıları ulaşan yapılar üzerinden kentin değerlendirilmesine devam edilebilir.

İç kalenin doğusunda uzanan dış kalenin yukarıda değinilen yapı kalıntıları dışında bazı yapı izleri bulunsun da bunların mahiyetine ilişkin çıkarım yapmak olanaklı değildir. Ancak tespit edilen kalıntılar üzerinden yapıların mahiyetini değerlendirmek mümkündür. İç kale ile dış kaleyi birbirine bağlayan sur kalıntısı üzerindeki silindirik burç düzenlemesinin yukarıda da değinildiği gibi bir kapıyı barındırması gerektiği açıktır. Ancak bu kapı düzenlemesinin nasıl bir teşekküle sahip olduğu bilinmemektedir. Ancak kalıntılardan hareketle bazı fikirler öne sürmek mümkündür. İlk olarak silindirik burcun güneyindeki duvar kalıntısının, bu kesimde bulunması muhtemel ikinci bir burca ait olduğu düşünülmürse kentin doğu ucundaki kapı düzenlemesinin iç kale girişinde de tekrarlandığı görülür. Bu düzenlemenin iç kale doğu surunun ortasında değil de güneye doğru işlevlendirilmesinin sebebi ise bilinmemektedir. Bu sebeple duvar kalıntısının bir burca ait olmayabileceği değerlendirilmektedir. Bu yöndeki kapıyla ilgili olarak ikinci varsayım ise Çukurova'daki Anavarza Kalesi'nde bulunan bir burç düzenlemene dayanmaktadır. Kilikya Ermeni Krallığı'nın başkentlerinden biri olan Anavarza Kalesi'nin iç kale doğu surları üzerinde bulunan bir burç doğrudan dışa açılan bir kapı düzenlemesine sahiptir⁵⁷ (Fot. 33).

Silindirik bir form gösteren burcun surla birleştiği köşesinde kemerli bir kapı açıklığına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Kapının açıldığı yerin oldukça dik bir yamaç özelliği göstermesi dıştan gelen saldırıların kolaylıkla savunulmasını sağladığından burada bir kapı açıklığına yer verilmiş olması mümkündür. Yine kapıya karşıdan bakan daha küçük boyutlarda bir destek kulesi görünümünde ikinci bir burcun bulunması da kapının korunmasını artırmıştır. Yılankent'te de buna benzer bir düzenlemenin bulunması mümkündür. Dış kaleye doğru bakan burcun surla birleşen güney ya da kuzey köşelerindeki bir açıklık ile bunun tam karşısında, sura dayanan bir kuleyle korunan kapı düzenlemesi-

57 Hançer, 2016, 291 – 293.



Fot. 33:
Anavarza Kalesi
doğu sur üzerindeki
burçtan görünüş
(Hançer, 2016, 306)

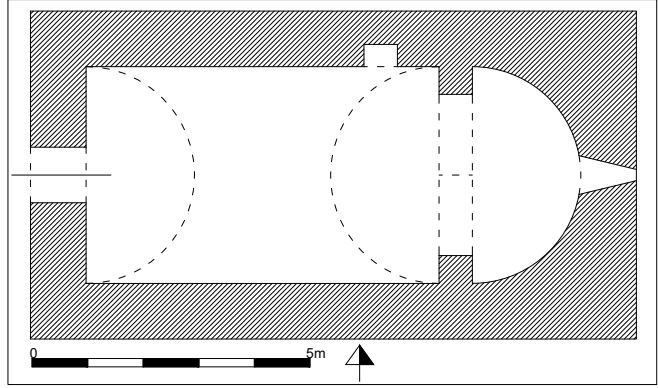
nin Yılankent'te tatbik edilmiş olması uzak bir ihtimal değildir. Hem silindirik burcun iç kale doğu surunun orta noktasında bulunması hem de dış kaleye açılan kısmen korunaklı bir konumda bulunması kapının burç içerisinde açılmış olabileceğini düşündürmektedir.

İç kale doğu suruna yaklaşık 45 m mesafedeki kilise kalıntısının doğu batı yön- lü uzandığına ve doğu yönünde bir apsisden müteşekkil olduğuna değinilmişti. Ancak yapının temel seviyesinde günümüze ulaşmış olması orijinal kurgunun anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Bitlis çevresinde yer alan ve genel olarak köy tipi küçük boyutlu yer- leşim birimlerinde görülen bu tek nefli kilise örneklerinde ortak olan bazı unsurların Yı- lankent'teki kilisede de tekrarlandığı söylenebilir. Apsisin doğu yönünde aydınlatmayı sağlayan ve mazgal pencere özelliği gösteren bir açıklığın bölge kiliselerinde sıkça kulla- nıldığı görülmektedir. Yine giriş kapısının genel olarak batı cepheden açıldığı ve kapının üst kısmında ikinci bir pencere açıklığına yer verildiği düzenlemeye Bitlis Merkez ilçeye bağlı Por (Değirmenaltı) Köyü ile Bitlis Çevre Yolu üzerindeki bir kilise kalıntısında rast- lanmaktadır. Ancak bölge kiliselerinin batısında bir jamatun birimi bulunduğu girişin güney cepheden verildiği bir uygulama da bulunmaktadır. Nitekim Por (Değirmenaltı) St. Anania Kilisesi'nde batıda jamatun bulunduğu giriş kapısı güney yönde konum- lanmışken aynı köydeki St. John Kilisesi'nde girişin batı yönden açıldığı görülmekte- dir.⁵⁸ Tatvan'a bağlı Güzeldere mıntıkasındaki Nel (Koyunpınarı) ve End (Eğritas), Van Yolu üzerindeki Nanigants (Doluca) ve Birakon (Uncular) ile Rahva'daki Çılhur (Benek- li) köyü kiliselerinde de genel planlamanın yanı sıra apsisde bir pencere açıklığı ile batı yönden giriş açıklığı düzenlemesi tekrarlanmıştır.⁵⁹ Dolayısıyla bölgesel bir üslup olarak Yılankent'teki kilisenin de dikdörtgen bir birimin doğu yönündeki yarım daire formulu apsisinde bir pencere açıklığı ile apsisin mekanla birleştiği kesimde ya da mekânın kuzey ve güney duvarları üzerinde bulunan birer ayakla yapıyı örten tonozun desteklendiği ve batı yönde de bir giriş açıklığının bulunduğu söylenebilir (Şek. 13).

58 Pektaş ve Baş, 2002, 57-58.

59 Öztürker Demir ve Tokat, 2024.

Şek. 13:
Kilisenin olası orijinal
planı



Kilisenin tarihlemesi ile ilgili olarak eldeki verilerin yetersizliği sebebiyle kesin bir kaniya varmak mümkün değilse de bu tip planlamanın oldukça uzun bir süre boyunca kullanılmaya devam ettiği görülmektedir. Thierry, tek nefli düzenlemenin 4. yüzyıl ile 6. yüzyıl arasındaki örneklerinin genel olarak basit bir tonoz düzenlemesiyle işlevlendirildiğini ve bu tonozun da bir ya da iki kemer kuşağıyla desteklendiğini vurgulamaktadır. İç mekân duvarlarında küçük nişlerin bulunduğu değinen Thierry, dairesel apsislerin 4. yüzyılın karakteristik özelliğini yansıttığını; ancak tüm bu özellikler göz önüne alınsa da bu kiliselerin tarihlemesinin kolay olmadığını belirtmektedir.⁶⁰ Yine Van Gölü'nün güneybatısındaki Tux (Tatvan'da bir mahalle), Paşvask (Tatvan'a bağlı Paşa Elmalı Köyü) ve Xındzork (Tatvan'a bağlı Hanelmalı Köyü) Kiliselerinin 6. yüzyıla tarihlenmesi gerektiğini ve belki sonuncusunun Erken Orta Çağ dönemine ait olduğunu aktarmaktadır.⁶¹

Yılankent'teki kilisenin de bu örnekler gibi tarihçede anlatılan olayların yaşandığı 7. yüzyılda var olduğu savunulabilir. Ancak kalıntıların büyük oranda tahribata uğramış olması ve genel planlamanın anlaşılmasını engelleyecek seviyede yıkılması kesin bir kaniya varmayı engellemektedir. Bu özellikleri itibarıyla sonraki dönemde inşa edilmiş bir eser olması da mümkündür. Nitekim dış kaledeki mescidin kuzeyinde uzanan yaklaşık 15 m uzunluğundaki duvar kalıntısının da bir kiliseye ait olduğu değerlendirilmekte; bunlardan hangisinin daha önce inşa edildiği bilinmemektedir. Duvar kalıntısı üzerindeki çıkıntılardan yapının öncekinden daha ayrıntılı bir planlama barındırdığı söylenebilir.

Mescidin kuzeyindeki duvar kalıntısının uzandığı ve kalıntının kapladığı alan göz önüne alındığında batıdaki kiliseden daha büyük bir düzenlemeye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Duvar kalıntısının 14,80 m olmasına karşın kalıntıların yaklaşık 19 m uzunluğa sahip olması yapının kapladığı alanın tespit edilmesini sağlamaktadır. Yine genişliğinin yaklaşık 11 m olduğu tespit edilen kalıntılardan yola çıkarak batıdaki kiliseden

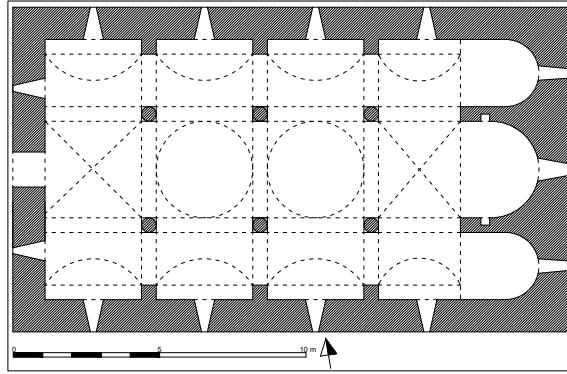
60 Thierry, 1989, 52.

61 Thierry, 1989, 53.

iki kat daha büyük olduğu görülmektedir. Doğu batı aksında uzanan ve dikdörtgen bir planlama gösterdiği anlaşılan kalıntıların bir kiliseye ait olması kuvvetle muhtemeldir. Kilisenin kuzey duvarını oluşturduğu düşünülen 14,80 m uzunluğundaki duvar kalıntısının güney yüzünde bulunan ayaklar ile batı ucundaki dönüş noktası en azından batı sınırların belirlenmesini sağlamaktadır. Kuzey duvar üzerindeki ayakların desteklediği kemerler iç mekâna hareket katan düzenlemeler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bitlis'te Paşın (Yumurtatepe), Kultik (Arıdağ) ve Parhand (Kireçtaşı) kiliselerinde görülen üç nefli ve üç apsisli düzenlemeye sahip planlamanın, alanın ölçüleri ve kuzey duvardaki ayaklar göz önüne alındığında Yılkale'deki kalıntıda da tekrarlanmış olması mümkündür.⁶² Paşın (Yumurtatepe) Köyü'nde bulunan kilisenin 15x11 metrelik ölçüleri de Yılkale'deki kalıntılarla örtüşmektedir.⁶³ Kultik (Arıdağ) Köyü'ndeki kilisenin 14 m genişlik ve 24 m uzunluğa sahip olması yapının camiye dönüştürülmesi sebebiyle sınırlarının kesin olarak tespit edilmesini engellediği düşünüldüğünden Yılkent örneğindekiyle yakın bir ölçüye sahip olduğu değerlendirilmektedir.⁶⁴ Öte yandan Parhand (Kireçtaşı) Köyü'ndeki kilisenin de 11x20 m yaklaşık ölçülere sahip olması Yılkent örneğinin de bu planlamaya sahip olduğu düşüncesini desteklemektedir. Söz konusu üç kiliseden Paşın ve Parhand örneklerinde iç mekânda taşıyıcı unsur olarak sütunların kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ancak Kultik Kilisesi'nin taşıyıcı ayaklarının tamamen ortadan kalktığı ve günümüzde beton ayaklarla üst örtünün desteklendiği görülmektedir. Bu sebeple Yılkent örneğinde de naosun sütunlarla bölümlendirilmiş neflerden ve bunları örten tonozlardan müteşekkil olduğu düşünülebilir (Şek. 14).

Şek. 14:
Mescidin kuzeyindeki
kalıntının olası
orijinal planı



Yapının tarihlendirilmesi konusunda farklı çıkarımlarda bulunmak mümkündür. Nitekim Paşın'deki kilisenin içerisinde bulunan bir kitabe yapının 1566 tarihinde yenilendiğini göstermektedir.⁶⁵ Ancak kitabenin iç mekândan geçilen daha küçük boyutlu bir

62 Öztürker Demir, 2022, 1013; Öztürker Demir, 2023, 790, 793.

63 Öztürker Demir, 2022, 1013.

64 Öztürker Demir, 2023, 793.

65 Öztürker Demir, 2022, 1018.

birimin kapı açıklığı üzerinde bulunması şüphe uyandırıcıdır. 1566 tarihi kiliseye sonradan eklenen bu birimi kastediyor olabilir. Yine de yapının 16. yüzyılda kapsamlı bir onarımla yeniden ele alındığı düşünülmektedir. Bitlis kent merkezinde 17. yüzyılda inşa edilen Amirdol Manastırı ve 1844'te yenilenerek manastır bünyesinde hizmet verdiği bilinen Karmirak Kilisesi'nin sütunlarla desteklenen üç nefli planlaması, bu düzenlemenin uzun süreler boyunca kullanılan bir kilise planı olduğunu düşündürmektedir.⁶⁶

Thierry, Roma orijinli olduğunu belirttiği bazilika planının iki tipte olduğunu ve bunlardan konumuzu ilgilendiren doğu bazilikalarının Helenistik bazilikalara nazaran farklılıklar gösterdiğini belirtmektedir. Ortadaki yüksek nefin iki yanında daha alçak neflerle işlevlendirilen Helenistik bazilikaların aksine doğu bazilikalarının, orta nefleri yan neflere göre çok yüksek tutulmamıştır. Yine yapıların üstünün tek parça halinde bir çatıyla örtüldüğünden iç mekanlar karanlıkta kalmaktadır.⁶⁷ Bitlis'teki yukarıda değinilen örneklerde de bu düzenlemenin hâkim olduğu söylenebilir. Yılkent örneğinin de doğu bazilikası planına sahip olduğu düşünülmektedir. Planın tarihlendirilmesi konusunda birtakım zorluklar bulunmaktadır. Thierry, 4 ve 6. yüzyıllara ait örneklerin tarihsel kayıtlar ve barındırdıkları bazı mezar taşları üzerinden tarihlenebildiğini, bunun dışında tarihleme yapmanın genellikle zor olduğunu vurgulamaktadır.⁶⁸ Yılkent örneğinin de kentin 7. yüzyıldaki durumu göz önüne alındığında bu döneme tarihlenebileceği düşünülmektedir. Boyutları ve barındırdığı özellikler bakımından kentin merkezi kilisesi olması olasıdır. Ancak günümüzde sadece bir duvarının bulunması ve herhangi bir kazı yapılmadan daha fazla fikir belirtilmesi şu aşamada mümkün değildir.

Üç nefli bir kiliseye ait duvar kalıntısının güneyindeki mescit ise bu iki yapıdan çok sonra inşa edilmiş olmalıdır. Nitekim Müslüman akınlarının 7. yüzyıldan itibaren görülmesine rağmen fiziki bir egemenlik kurulmadığı; bölgenin vergilendirilerek siyasi egemenlik sağlandığı bilinmektedir. 10. yüzyılda Mervani hakimiyetinin sağlanmasına kadar Müslüman emirlerin Bitlis'in kuzeyinde ve Ahlat dışında bir yerleşimde konuşlanmadığı görülmektedir. Müslüman Kays Emirliği'nin harekât merkezi olan Ahlat ile Şeybani Emirliği'nin harekât merkezi olan Bitlis kentlerinin dışında özellikle Muş Ovası'nın Ermeni yöneticilerin tasarrufunda olduğu ancak Müslüman emirlere vergi vererek hakimiyetlerini sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Mervani hakimiyeti ve devamında Selçuklu akınlarıyla bölgenin artık tamamen Müslümanların kontrolüne geçmesiyle İslam mimarisine ait eserler üretilmeye başlamıştır. Bunlardan günümüze kalıntıları ulaşmasa da Ahlat ve Bitlis'te 10. yüzyılda birer cami bulunmaktadır.⁶⁹ Bitlis'teki 12. yüzyıla ait Ulu Cami ile Hatibiye Medresesi bünyesindeki mescit erken tarihli diğer örneklerdir.⁷⁰

Bitlis'teki Memi Dede Mescidi'nin dikdörtgen planlaması mihraba paralel bir düzenleme gösterirken bitişiğindeki çokgen kümbetle bütünlük arz ettiği anlaşılmakta-

66 Tokat, 2024, 341; Lynch, 1901, 152; Eprigian, 1902, 363.

67 Thierry, 1989, 51.

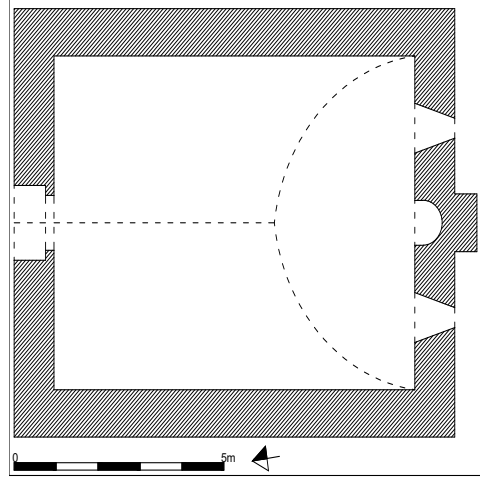
68 Thierry, 1989, 51, 52.

69 İbnü'l Esir, 1991e, 166.

70 Şen, 2018, 152.

dır.⁷¹ Yılkent'teki mescidin ise mihraba dik uzanan planlaması, yine Çukur Ovası'nda, Yılkent'in güneyinde bulunan ve günümüzde Hazır Baba Ziyareti olarak adlandırılan mezarlık alanı içerisindeki dikdörtgen planlı mescit ile planlama itibarıyla benzerlik göstermektedir. Günümüzde yapıdan ayrı olarak bulunan kitabesine göre 867/1463 tarihinde "Süleyman Aka ibn Abdurrahman el-Kavalisi" tarafından inşa edildiği anlaşılan mescidin⁷² Bitlis'te bulunan Şemsiyye, Şeyh İshak ve Şeyh İbrahim mescitleriyle olan benzerlikleri Yılkent örneğinin de 15. yüzyılda inşa edilmiş olduğunu düşündürmektedir.⁷³ Bitlis'te hakimiyet kuran aşiretlerden bir kolu oluşturan Kavalisi kolunun Muş ve çevresinde 15. yüzyılda hakimiyet kurduklarına yukarıda değinilmişti. Emir Şemseddin bin Hacı Şeref'in öldürülmesinden sonra Karakoyunlu İskender'e ait orduların Bitlis başta olmak üzere tüm bölgeyi ele geçirmek amacıyla muhasara etmesi, bu aşiretleri kendilerini savunmak zorunda bırakmış ve daha önce Şerefhanlar ailesine mensup emirlerin yönetiminde bulunmasına karşın bu dönemden itibaren Bilbasi ve Kavalisi emirlerinin de çeşitli yerlerde yönetimde söz sahibi olmaya başladıkları görülmüştür. Bu meyanda Çukur Ovası dahilindeki yerleşim birimlerinde Kavalisi aşiretlerine mensup yöneticilerin söz sahibi oldukları ve Yılkent'e de bu kolun hükmettiği söylenebilir.

Yılkent'teki mescide dönecek olursak dikdörtgen bir planlamaya sahip olduğu anlaşılan yapı kalıntısının, Hazır Baba ve Bitlis'teki örnekler göz önüne alındığında benzer bir planlamanın ortaya konduğu düşünülürse, mihrabın iki yanında birer pencere açıklığıyla hariminin aydınlatıldığı ve giriş açıklığının da kuzey cephede yer aldığı söylenebilir. Yapının tamamen düğün kesme taş malzemeyle inşa edildiği ve üst örtüsünün de sivri kemerli tonoz olduğu düşünülmektedir (Şek. 15). Doğu ve batı cephelerinde Hazır Baba'da olduğu gibi mazgal pencere açıklıklarının bulunması da olasıdır. Ancak büyük oranda yıkılmış olduklarından kesin bir kaniya varmak mümkün değildir. Kuzey cephesinde bulunması muhtemel kapı açıklığının üstünde konumlanan kitabesinin ise arazide bulunabileceği düşünülmektedir. Özkavak Köyü'nde yapılan görüşmelerde burada bulunan kitabenin köyün yeni yerleşimindeki camiye taşındığı ancak günümüzde nerede olduğunun bilinmediği aktarılmıştır.



Şek. 15: Yılkent Mescidinin olası orijinal planı

71 Tokat, 2024, 180, 181.

72 Pektaş, 2006, 389, 390.

73 Tokat, 2024, 182, 183, 185, 194.

Çukur Ovası'na ait tarihsel kayıtlar incelendiğinde 16. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen bir tahrirde Yılkent'in zikredildiği görülmektedir.⁷⁴ Burada Ali Ağa Davud (ya da Halife Ali Ağa) ve Kasım Ağa isimleriyle kayıtlı iki kişinin kim olduğuna ve Yılkent'in hali hazırda ayakta olduğuna dair herhangi bir veri bulunmamaktadır. Nitekim kalenin 15. yüzyılda süren Karakoyunlu ve Akkoyunlu kuşatmaları sırasında zarar görmüş olması mümkündür. Öte yandan 16. yüzyıl tahririndeki iki kişinin "Ağa" olarak nitelenmesi bunların yönetici olduklarını akla getirmektedir.⁷⁵ 1535 ile 1578 tarihleri arasında Osmanlı merkezine bağlı bir sancak statüsünde olan Bitlis'in yönetim alanı içerisindeki Çukur Ovası'nda Sancak Beyi'ne bağlı kişilerin söz sahibi olması mümkündür. Tahrir kaydı da Yılkent'te Osmanlı askerlerinden sorumlu ve Ağa sınıfına mensup bu yöneticilerin varlığına delil olarak gösterilebilir. Ali Ağa ve Kasım Ağa'nın bölgedeki tehlikeyi kontrol etmek amacıyla görevlendirilen bir kısım askerden sorumlu olarak Yılkent'te ikamet ettikleri de söylenebilir. Ancak neden tahrir tabi tutuldukları ise bilinmemektedir. Kent çevresindeki bir kısım üretim faaliyetinin vergilendirilmesine yönelik bir uygulama olması mümkünse de tahrirde verginin türüne yönelik bilgi bulunmadığından şu aşamada kesin bir kanıya varmak olanaklı değildir.

16. yüzyılın sonlarında kaleme alınan Şerefname'de Çukur Ovası'ndaki bazı kalelere atıfta bulunulsa da Yılkent'e herhangi bir atıf yapılmamıştır. Dedesi Emir IV. Şeref Han'ın Osmanlı kuvvetleriyle mücadeleleri bahsinde Muş ve Çukur Ovası'ndaki Kılhar kalesinin Roşkanlı yöneticiler tarafından savunma durumuna geçirildiğine değinilmiştir.⁷⁶ Ancak Yılkent ile ilgili olarak herhangi bir anlatım bulunmamaktadır. Bu da Yılkent'in artık bir kale hüviyetinin kalmadığını ancak yerleşim birimi olarak isminin kullanılmaya devam ettiğini düşündürmektedir. Burada sözü edilen Firuz ve Sulum kalelerinin ise konumu kesin olarak bilinmediğinden Yılkent ile ilişkileri muğlaktır.

Gerek 16. yüzyılda gerekse 17. yüzyıl boyunca Yılkent ile ilgili başka bir bilgiye ulaşılmamaktadır. 18. yüzyılda Bitlis ve çevresinde nüfuz kazanacak olan Alaaddin Bey adlı bir aşiret liderinin 1163/1750⁷⁷ tarihli bir belgeye dayanarak Muş'un kuzeyindeki düzlükte yer alan Mercimek Kalesi'ni tahkim ettiği ve bölgeye hükmetmeye başladığı; Erzurum'dan gelen Çeteci Abdullah Paşa'ya bağlı ordulara karşı mücadelesinde muvaffak olamadığından hükmettiği kalelerin ele geçirildiği anlaşılmaktadır.⁷⁸ Kendisinin hükmettiği yedi kalenin ele geçirilmesi ve bu kalelerin önemli bir kısmının yıkıldığı bilgisi Yılkent'in de yıkılanlar arasında bulunduğu şüphesini doğurmaktadır. Ancak belgelerde Yılkent ismine rastlanmaması kesin bir kanı belirtmeyi engellemektedir. Belgeye göre Alaaddin Bey, Mercimek Kalesi'nin muhasara edilmesi sırasında Huyt Kalesi'ne sığınmış ve diğer kaleleri buradan yönetmiştir. Huyt mıntıkası, Şeref Han'ın sözünü ettiği Roşkan aşiretlerinin bir araya geldiği ve birleşme kararı alarak bölgeyi ele

74 Altunay, 1994, 419.

75 Ağa ve ağalık kavramı ile ilgili olarak bk. Sümer, 1988.

76 Şeref Han, 1971, 489.

77 COA, 1163, 1.

78 Alaaddin Paşazadeler ve hakimiyet dönemleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Gencer, 2019.

geçirdikleri “Tap” mıntıkasının merkezinde bulunmaktadır. Bitlis ve Muş’ta Şerefhanlar sülalesinin etkinliklerinin ortadan kalktığı 18. yüzyılın ilk yarısında yine Roşkan aşiretlerine mensup güç sahiplerinin Huyt Kalesi’ni yönetim merkezi seçmesi, Roşkan bilincinin bir yansıması olmalıdır.⁷⁹ Ancak burada konumuzu ilgilendiren asıl unsur Yılankent’in kurulu olduğu alandan istifade eden ve buraya yakın günümüzde Özkavak olarak adlandırılan köyde ikamet edenlerin kendilerini “Taplı” olarak nitelemesidir. Yine köyde yapılan görüşmelerde Şeref Han’ın Roşkan’ın kuruluşuna dair anlatımlarına benzer bir kurguyla aşına olunduğu görülmüştür.⁸⁰ Bu da Yılankent ve çevresine hâkim olanların Roşkan aşiretlerine bağlı kuvvetler olduğu düşüncesini desteklemektedir.

1327’de başlayan Roşkan hareketleri kısa sürede Muş, Ahlat, Hazo ve Bitlis çevrelerinin tamamen ele geçirilmesine yaramıştır.⁸¹ 15. yüzyıl boyunca devam eden bu hakimiyet dönem dönem Timurlu, Karakoyunlu ve Akkoyunlu hakimlere bağlı olarak yürütülmüş; Safevi Devleti’nin kuruluşu ve Osmanlı’nın 16. yüzyıldaki akınlarıyla daha büyük güç merkezlerine bağlı yerel hanedanlar olarak varlığını sürdürmüştür. Yılankent’in ise 15. yüzyılda artık önemini yitiren ve varlığını sürdüremeyen bir özelliğe büründüğü ve 16. yüzyıla gelindiğinde bir kent olarak tamamen ortadan kalktığı anlaşılmaktadır.

Sonuç

Tarihî Daron mıntıkasının bir bölümünü oluşturan Çukur Ovası’ndaki Yılankent’in günümüze ulaşan az sayıdaki kalıntısı ovanın yerleşim ve kentleşme bakımından önemini gözler önüne sermektedir. Konumlandığı alan, sahip olduğu savunma avantajları ile barındırdığı birtakım eserler göz önünde bulundurularak yukarıda yapılan anlatımlar, kentin kayda değer bir süre boyunca yerleşime sahne olduğunu ve gerek Hristiyanlık döneminde gerekse İslami dönemde birtakım eserleri bünyesinde barındırdığını ortaya koymuştur. Kentin ilk kuruluş tarihinin kesin olarak tespit edilememesine karşın bölgedeki Bizans-Sasani mücadele dönemlerinde görülen askeri hareketler sırasında var olduğu söylenebilmektedir. Öte yandan 7. yüzyılın sonlarında görülen Müslüman akınları devrinde muhkem bir yapı olduğu ve bu özelliğini 10. yüzyıla kadar sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Bu tarihten sonra tarihsel kayıtlarda kent ile ilgili veriler yetersiz olsa da barındırdığı yapılar üzerinden Selçuklu ve İlhanlı hakimiyeti ile ikinciden sonra ortaya çıkan yerel bir hanedan niteliğindeki Bitlis Emirliği hükmünde varlığını sürdürdüğü düşünülmektedir. Nitekim kentin barındırdığı mescidin 15. yüzyıl özelliklerini gösteren planlaması bu düşünceyi desteklemektedir.

Kentin günümüze ulaşan kalıntıları arasındaki iki kilisenin de erken dönemlerden itibaren kullanılan Hristiyan dini mimarisini tekrarladığı görülmüştür. İç kaleye yakın olan batıdaki küçük kilise tek nefli küçük bir mahalle ya da köy şapeli hüviyetine sahipken

79 Gencer, 2024, 156.

80 Şeref Han, 1971, 411.

81 Ahlat’ta bulunan 1327 tarihli bir mezar taşında geçen ifadeler (Şerif, 1932, 75) ile Ermeni kolofonlarındaki bilgilerden (Sanjian, 1969, 67-68) yola çıkarak Roşkan kuvvetlerinin 1327’den itibaren bölgede etkinlik kazanmaya başladığı söylenebilir.

mescidin kuzeyindeki daha büyük boyutlu kilise ise bazilika plana sahip bir manastır kilisesi veya kent merkezlerinde bulunan merkezi kilise planlamasını tekrarlamaktadır. Bunun da erken örneklerinin 4 ve 6. yüzyıllar arasında görüldüğü bilinmekteyse de Yılankent örneğinin büyük oranda toprak altında bulunması sebebiyle kesin bir kanıya varılamamıştır.

Kentin en önemli özelliği bir bütün olarak uzandığı alan ve sahip olduğu planlama itibarıyla aldığı isimlendirmedir. 1000 x 130 m ölçülerinde ve topoğrafyaya bağlı kıvrımlar yaparak ilerleyen surlarıyla bir “yılan” şekline sahip olması kentin “Yılankent” olarak adlandırılmasına sebep olmuştur. Etrafında uzanan sazlık ve bataklığın sağladığı koruma askeri ve siyasi olarak son derece hareketli bir bölgede bulunmasına rağmen kentin uzun süreler boyunca yerleşime açık olmasını sağlamıştır. John Mamigonyan’ın Daron Tarihi’ndeki anlatımlarla örtüşen giriş bölümü ve buradaki oldukça muhkem düzenleme bu çalışmayla teyit edilmiştir. Kentin uzun süre boyunca. Varlığını sürdürmesine rağmen en geç 15. yüzyılda kent hüviyetini yitirdiği ve küçük bir köy olarak günümüze kadar geldiği anlaşılmaktadır. 1441’de Nemrut Volkanında görülen hareketlenme dağa oldukça yakın konumlanan kentin terk edilmesine sebebiyet vermiş olmalıdır. Yine bu dönemdeki Karakoyunlu ve Akkoyunlu akınları bölgedeki yerleşimcileri daha korunaklı yerleşimlere çekilmek zorunda bırakmış olabilir.

Yılankent’in tarihi serüveninin daha iyi anlaşılması ve barındırdığı eserlerin ortaya çıkarılması için arkeolojik kazı çalışmalarının yapılması elzemdir. Kapladığı yaklaşık 8 hektarlık alanda birçok mimari eserin en azından temellerinin bu toprak seviyesinin altında korunduğu düşünüldüğünden, Çukur Ovası’nın erken İslam dönemi ile bundan önceki Bizans ve Sasani devirlerine ait mimari kuruluşunu anlamayı sağlayacak verileri barındırması kuvvetle muhtemeldir. Yine savunma mimarisi örnekleri içerisinde bulunan bölgedeki burç ve kule düzenlemeleri ile sur hattının bütünlüklü olarak ortaya çıkma ihtimali, yerleşimin bilimsel anlamda önemli veriler sunma potansiyeli bulunduğunu düşündürmektedir. Günümüzde Özkavak Köyü’ndeki sakinler tarafından tescilli bir alan olmasına rağmen tarımsal amaçlarla kullanılmaya devam etmesi yerleşimin barındırdığı eserlere zarar vermekte; var olan kalıntıların da zaman içerisinde ortadan kalkmasını hızlandırmaktadır.

KAYNAKÇA

- Aktüre, S. (2003). *Anadolu'da Demir Çağı Kentleri*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Aktüre, S. (2004). *Anadolu'da Bronz Çağı Kentleri* (3.b.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Akurgal, E. (2003). *Anadolu Uygarlıkları* (8.b.). İstanbul: Net Turistik Yayınlar.
- Altunay, E. (1994). *1540 (H. 947) Tarihli Tahrir Defterine Göre Bitlis Sancağı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Andreasyan, H.D. (1973). XIV. ve XV. Yüzyıl Türk Tarihine Ait Ufak Kronolojiler ve Kolofonlar. *Tarih Enstitüsü Dergisi* (3), 83 – 149.
- Arık, R. (2016). Malazgirt ve Çevresi Yüzey Araştırması. *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* (1), 249 – 275.
- Artsruni, T. (1985). *History of The House of The Artsrunik*, (Robert W. Thomson, Çev.), Detroit: Wayne State University Press.
- Asoghik. (1907). *Armenische Geschichte*, (Heinr. Gelzer & Aug. Burckhardt, Çev.), Leipzig.
- Aytüre, S. ve Şen, K. (2021). Anadolu'nun 11. Yüzyılında Bizans ve Bitlis, (Korkmaz Şen, Ed.), *Sanatın Yolculuğunda Bir Durak Eserleriyle Bitlis Kalesi* içinde (s. 25-42). İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.
- Bar Hebraeus, (1976). *The Chronicle of Gregory Abu'l-Faraj* (Vol. I). (Sir Ernest A. Wallis Budge, Çev.), Amsterdam: Apa-Philo Press.
- Bedrosian, R. (1985). *John Mamikonean's History of Taron*, Newyork. URL: <https://www.attalus.org/armenian/jml.htm> (Erişim Tarihi: 25.04.2025).
- Buongiorno, P. (2021). The Roman Senate and Armenia (190 BC – AD 68). *Electrum* (28), 89 – 104.
- Cassius, D. (1955). Roman History. (E. Capps vd., Ed.), *Dio's Roman History IX*, (Earnest Cary, Çev.), Londra.
- Çetintaş, Ö. (2018). Hüseyin Timur Kümbeti'nin Yazı ve Süsleme Özelliklerinin İncelenmesi. *Uluslararası İnsan ve Toplum Bilimleri Sempozyumu*, 04-07 Ağustos 2018, Komrat, 128 – 133.
- Çetintaş, Ö. (2020). Kurgan ve Çadır Mimarisinden Güroymak Karanday Ağa (Kalender Baba) Kümbetine. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (9/2), 217 – 224.
- Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi. (1163). Cevdet (C.), Dahiliye (DH.), 65-3220.
- Demir, A. (2019). *Ahlat Eyyubileri Tarihi*. İstanbul: Nübihar Yayınları.
- Der Nersessian, S. (1977). *L'Art Armenien*. Paris: Arts et Metiers Graphiques.
- El-Belazuri, Y. (2013). *Fütuhu'l Büldân, Ülkelerin Fetihleri*. (Mustafa Fayda, Çev.). İstanbul: Siyer Yayınları.
- El-Münşi. (2019). *Nuzhetu'n-Nazir ve Rahatu'l-Hatir*. (Yusuf Baluken, Ed.). İstanbul: Nubihar Yayınları.

- Eprigian, H.S. (1902). *Pınasğharhig Pararan* (C. I). Venedik.
- Evliya Çelebi (2010). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi* (4/1). (Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Haz.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Eyice, S. (2002). Kale. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 24, s. 234 – 242). İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kale> (Erişim Tarihi: 25.04.2025).
- Gencer, F. (2019). *Bitlis'in ve Muş'un Son Beyleri Alaaddin Paşazadeler*. İstanbul: Libra Kitap.
- Gencer, F. (2024). Muşlu Alaaddin Paşazadeler Hanedanının Meşruiyet Kaynakları Üzerine Bir Değerlendirme. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (64), 153 – 163.
- Ghevond. (1856). *Histoire Des Guerres et Des Conquetes Des Arabes en Armenie*. (Garabed V. Chahnazarian, Çev.), Paris.
- Grousset, R. (2006). *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*. (Sosi Dolanoğlu, Çev.). İstanbul: Aras Yayıncılık.
- Halife b. Hayyat. (2001). *Tarihu Halife b. Hayyat*, (Abdulhalik Bakır, Çev.), Ankara.
- Hançer, E. (2016). Kilikya Ermeni Prensliği'nin İkinci Başkenti Anavarza. *Adalya* (XIX), 281 – 312.
- Işık, S., Kadioğlu, S. ve Yıldırım, M. (2012). *Kuyud-ı Kadime Arşiv Kataloğu*. Ankara: Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü.
- İbn Şeddad. (2021). *Katibinin Gözünden Sultan Selahaddin Eyyubi*. (Aydın Usta, Çev.). İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- İbnü'l Esir. (1991a). *İslam Tarihi El-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi* (Cilt II), (M. Beşir Eryarsoy, Çev.). İstanbul: Bahar Yayınları.
- İbnü'l Esir. (1991b). *İslam Tarihi El-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi* (Cilt III), (Ahmet Ağırakça, Çev.). İstanbul: Bahar Yayınları.
- İbnü'l Esir. (1991c). *İslam Tarihi El-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi* (Cilt IX), (Abdülkerim Özeydin, Çev.). İstanbul: Bahar Yayınları.
- İbnü'l Esir. (1991d). *İslam Tarihi El-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi* (Cilt XII), (Abdülkerim Özeydin, Çev.). İstanbul: Bahar Yayınları.
- İbnü'l Esir. (1991e). *İslam Tarihi El-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi* (Cilt VIII), (Ahmet Ağırakça, Çev.). İstanbul: Bahar Yayınları.
- İbnü'l Ezrak. (1990). *Mervanî Kürtleri Tarihi* (2.b.). (Mehmet Emin Bozarslan, Çev.). İstanbul: Koral Yayınları.
- İbnu'l Ezreqê Farîqî. (2023). *Tarîxa Meyafarqînê*. (Emin Narozi, Çev.). İstanbul: Nubihar Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (1949). Ahlat ve Çevresinde 1945 Yılında Yapılan Tarihî ve Arkeolojik Tetkik Seyahati Raporu. *Tarih Dergisi* (1/1), 167 – 200.
- Keleş, E. (2018). Moğol İşgali Sırasında Van Gölü Havzası'na Gelen Türk-Moğol Boyları. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi* (3/1), 186 – 211.

- Konyar, E. (2022). *Urartu: Aşiretten Devlete*. İstanbul: Homer Kitabevi.
- Laurent, J. (1919). *L'Arménie Entre Byzance et L'Islam*. Paris: Bibliotheque des Ecoles Françaises.
- Lehmann-Haupt, C.F. (1926). *Armenien Einst Und Jetzt* (Zweiter Band). (B. Behrs Verlag/Friedrich Feddersen, Ed.). Berlin und Leipzig.
- Lynch, H.F.B. (1901). *Armenia Travels and Studies* (Vol. II). London: Longmans Green and Co.
- Mamigonien, J. (1867). Continuation de l'Histoire de Daron. (Victor Langlois, Ed.), *Collection Des Historiens Anciens et Modernes de l'Arménie* (Tome Premier) içinde (s. 357 – 382), (Jean-Raphael Emine, Çev.). Paris.
- Mardin Kapı-1925. [Fotoğraf] URL: <http://www.eskiturkiye.net/resimler/mardinkapi-diyarbakir-1925.jpg> (Erişim Tarihi: 25.04.2025).
- Müverrih Vardan. (1937). Türk Fütuhâtı Tarihi (889-1269). (Hrant D. Andreasyan, Çev.), *Tarih Semineri Dergisi* (1/2), 154 – 257.
- Önkâl, H. (2015). *Anadolu Selçuklu Türbeleri* (2.b.). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Öztürker Demir, H.C. (2022). Bitlis'te Az Bilinen Bir Anıtsal Mimari Örneği: Yumurtatepe (Paşin) Kilisesi. *TOJDAC* (12/4), 1010 – 1025.
- Öztürker Demir, H.C. (2023). Yeni Tespitler Işığında Bitlis'te Kiliseden Camiye Dönüştürülen İki Yapı Örneği: Kireçtaşı Köyü Cami ve Arıdağ Köyü Cami. *Gaziantep University Journal of Social Sciences* (22/3), 786-801.
- Öztürker Demir, H.C. ve Tokat, M.E. (2024). Orta Çağ'dan Cumhuriyet Dönemine Kadar Bitlis İli 2022 Yılı Yüzey Araştırması Sonuçları. (Erol Evcin, Ed.), 39. *Araştırma Sonuçları Toplantısı* (Cilt 2, s. 285-301) içinde. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını.
- Parla, C. (2005). Diyarbakır Surları ve Kent Tarihi. *ODTÜ-Mimarlık Fakültesi Dergisi* (22/1), 57 – 84.
- Pektaş, K. (2006). Güroymak (Norşin) Yakınlarında Figürlü Bir Mescid. (Turgay Yazar, Ed.), *Sanatta Anadolu Asya İlişkileri* içinde (s. 389 – 402). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Pektaş, K. ve Baş, G. (2002). Bitlis, Güroymak ve Tatvan'da 2000 Yılı Araştırmaları. (Koray Olşen vd., Ed.), 19. *Araştırma Sonuçları Toplantısı* (1. Cilt, s. 49 – 62) içinde. Ankara: Milli Kütüphane Basımevi.
- Ripper, T. (2012). *Diyarbakir Merwanileri*. (Bahar Şahin Fırat, Çev.). İstanbul: Avesta Yayıncılık.
- Salt Araştırma. *TASUH3168001*. [Fotoğraf]. URL: https://archives.saltresearch.org/bitstream/12345_6789/87668/1/TASUH3168001.jpg (Erişim Tarihi: 25.04.2025).
- Sanjian, A.K. (1969). *Colophons of Armenian Manuscripts, 1301 – 1480*. Massachusetts: Harvard University Press.

- Sebeos. (1904). *Histoire d'Heraclius par l'evêque Sebeos*. (Frederic Macler, Ed.). Paris: Imprimerie Nationale.
- Sevin, V. (2003). *Anadolu Arkeolojisi* (3.b.). İstanbul: Der Yayınları.
- Sümer, F. (1986). Ahlat Şehri ve Ahlatşahlar. *Belleten* (50/197), 447 – 494.
- Sümer, F. (1988). Ağa. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt I, s. 451 – 452), İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/aga> (Erişim Tarihi: 25.04.2025).
- Şen, K. (2018). Bitlis Ulu Camii ve Bitlis Kalesine Ait İki Önemli Kitabe. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* (5/10), 147 – 156.
- Şeref Han. (1971). *Şerefname Kürt Tarihi*. (M. Emin Bozarslan, Çev.). İstanbul: Ant Yayınları.
- Şerif, A. (1932). *Ahlat Kitabeleri*. İstanbul: Hamit Matbaası.
- Ter-Ghewondyan, A. (1976). *The Arab Emirates in Bagratid Armenia*. (N.G. Garsoian, Çev.), Lisbon.
- Thierry, J.M. (1989). *Armenian Art*. (Celestine Dars, Çev.), New York.
- Thomson, R.W. (2016). Bitlis ve Ermeni Tarihleri. (Richard G. Hovannissian, Ed.), *Tarihi Kentler ve Ermeniler – Bitlis ve Muş içinde* (s. 109 – 122), (Zülal Kılıç, Çev.). İstanbul: Aras Yayıncılık.
- Tihrani, E. (2014). *Kitab-ı Diyarbekriyye*. (Mürsel Öztürk, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Tok, E. (2021). A Strategic Point on The Eastern Roman Border: Adilcevaz Castle. *Sanat Tarihi Dergisi* (30/2), 1445 – 1463.
- Tokat, M. E. (2024). *17. Yüzyılda Bitlis Kent Dokusu*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tuna, C. (2002). *Kentten İmparatorluğa Anadolu'nun Eski Yerleşim Yerleri* (Cilt II). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tuncer, O.C. (1976). 13. Yüzyıla Ait Üç Kümbet. *Sanat Tarihi Yıllığı* (6), 89 – 124.
- Tüysüz, C. (2017). Ani Kenti Ortaçağ Savunma Sistemlerinin Değerlendirilmesi. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum* (6/18), 845 – 852.
- Urfa Kapı-2019. (2019). [Fotoğraf]. URL: <https://s3.cloud.ngn.com.tr/kitantik/images/2019-10-07/0z8kgltk1c6ypnk1txs.jpg> (Erişim Tarihi: 25.04.2025).
- Van Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu. (2015). *Özkavak Köyü Eski Yerleşim Alanı* [Belge]. URL: <https://korumakurullari.ktb.gov.tr/Eklenti/41869,1-bitlis-ili-guroymak-ilcesi-ozka vak-oskagak-koyu-eski-.pdf?0> (Erişim Tarihi: 25.04.2025).
- Yaşa, R. (1992). *Bitlis'te Türk İskanı*. Ankara: Ahlat Kültür Vakfı Yayınları.

Hakem Değerlendirmesi: Çift “kör” hakem incelemesi.

Çıkar Çatışması: Yazar bir çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar çalışmanın Bitlis Eğitim ve Tanıtma Vakfı’nca (BETAV) desteklendiğini [Proje No: YA011302(2023)] beyan etmişlerdir.

İntihal ve Diğer Etik Beyanlar: İntihal taraması *iThenticate* yazılımıyla yapılmış ve benzerlik oranı, derginin üst sınırı olan %15’in altında çıkmıştır. Yazarlar, kullandığı görsellerle ilgili bir telif problemi olmadığını beyan etmiştir. Çalışmanın, giriş dipnotunda belirtilen resmi yüzey araştırmasına dayandığı belirtilmiştir.

Peer-review: Double-blind peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.

Grant Support: The authors stated that the study was supported by the Bitlis Education and Promotion Foundation (BETAV) [Project No: YA011302(2023)].

Plagiarism & Other Ethical Statements: Plagiarism detection was conducted using the *iThenticate* software and the similarity ratio was detected below the journal’s upper limit of 15%. The authors declared that there is no copyright problem with the images. The study is based on the official surface survey mentioned in the introductory footnote.

Makaleler, ilk başvurudan yayın aşamasına değin, ön inceleme, hakem değerlendirme, editör ve İngilizce editörü inceleme süreçlerinde görülen ihtiyaçlara göre, gözden geçirme ve düzeltme yapabilmesi amacıyla yazarın en az bir kere geri gönderilmekte ve yayın öncesinde de yazarın son durum onayı alınmaktadır. Yoğunluk ve personel sıkıntısı dolayısıyla dergi tarafından ayrıca nihai, detaylı bir redaksiyon işlemi yapılamamaktadır. Dilin kullanımı, imlâ ve redaksiyonla ilgili hususlar ve kullanılan görsellerin kalitesi yazarların sorumluluğundadır.

From the first submission to the publication stage, articles are returned to the author at least once for review and correction, depending on the needs encountered during the preliminary review, peer review, editor and English editor review processes. In addition, the author’s approval is obtained for the final version of the article in publication format before publication. Due to the density, and lack of personnel, no additional redaction (editing the writing/typing) is performed by the journal. The language usage, expressing style, spelling, typing and reduction matters and the quality of the images used are the responsibility of the authors.

Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi		Ege University, Faculty of Letters
Sanat Tarihi Dergisi		Journal of Art History
ISSN 1300-5707		e-ISSN 2636-8064
Cilt: 34, Sayı: 2, Ekim 2025		Volume: 34, Issue: 2, October 2025

Sahibi (Owner): Ege Üniv. Edebiyat Fak. adına Dekan (On behalf of Ege Univ. Faculty of Letters, Dean): Prof. Dr. Selami FEDAKAR ♦ Baş Editör (Editor in Chief): Dr. Ender ÖZBAY ♦ Editöryal Kurul (Editorial Board): Prof. Dr. Hale DOĞER, Prof. Dr. Semra DAŞCI, Doç. Dr. Şakir ÇAKMAK ♦ İngilizce Editörü (English Language Editor): Dr. Öğr. Üyesi Elvan KARAMAN MEZ ♦ Yazı İşleri Müdürü (Managing Director): Doç. Dr. Hasan UÇAR ♦ Sekreteryâ - Grafik Tasarım/Mizampaj - Teknik İşler - Strateji - Süreç Yönetimi (Secretariat - Graphic Design/page layout - Technical works - Strategy - process management): Ender ÖZBAY

(İlgili sayının bilimsel hakemleri, tüm makaleleri içeren “Sayı Tam Dosyası”nda belirtilmiştir.)

(The scientific referees of the relevant issue are presented in the “Full Issue File” containing all articles.)

[İnternet Savfası \(Acık Erisim\)](#)

[İnternet Page \(Open Access\)](#)

DergiPark
AKADEMİK

<https://dergipark.org.tr/std>

Sanat Tarihi Dergisi hakemli, bilimsel bir dergidir; Nisan ve Ekim aylarında olmak üzere yılda iki kez yayınlanır.

Journal of Art History is a peer-reviewed, scholarly, periodical journal published biannually, in April and October.



ESCI
Emerging Sources Citation Index

